

MAARİF MÜFETTİŞİ MUSTAFA ZİHNİ’NİN 11 MART 1331/24 MART 1915 TARİHLİ TEFTİŞ RAPORU BAĞLAMINDA CANIK SANCAĞI’NDA EĞİTİM-ÖĞRETİM*

*Hasan YILDIZ***

ÖZ

Yönetimin temel fonksiyonlarından biri olan teftiş, her zaman ve her zeminde yerine getirilmesi gereken mühim bir faaliyettir. Osmanlıda Tanzimat’la birlikte devlet kurumlarının daha iyi hizmet verebilmesini sağlamak amacıyla kurulan teftiş birimlerinden en önemlisi maarifin teftişine ilişkin olanıdır. Başta Müslüman ahali olmak üzere imparatorluk coğrafyasının dört bir yanına dağılmış farklı ırk, din ve mezhebe mensup toplulukların eğitim gördüğü mekteplerin tamamının teftişi, güç olduğu kadar devletin bekası adına da ihmal edilemez bir görevdir.

Bu çalışma, Birinci Dünya Savaşı’nın devam ettiği süreçte, Maarif Müfettişi Mustafa Zihni tarafından Canik Sancağına bağlı Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa kaza merkezlerinde gerçekleştirilmiş olan denetimler sonucunda tanzim edilen teftiş raporunu konu edinmektedir. Bahse konu teftiş raporu, mezkur kaza merkezlerinin ilkokul düzeyindeki eğitim-öğretim durumunu ortaya koyarken aynı zamanda dönemin teftiş yaklaşımına dair çıkarımlarda bulunulmasına da katkı sağlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Canik Sancağı, Eğitim Denetimi, Maarif Müfettişi, Teftiş Raporu.

AN EXAMINATION OF MUSTAFA ZİHNİ’S INSPECTION REPORTS BETWEEN MARCH 11, 1331(Rumi)/MARCH 24, 1915(Miladi) REGARDING EDUCATION IN THE CANIK DISTRICT

ABSTRACT

Inspection, one of the essential tasks of government, is an essential activity carried out by all administrative posts. One of the most crucial inspection units established in the Ottoman Empire after the Tanzimat reform was education inspection. Since there were multicultural students from different races, religions, and sects besides Muslim pupils. The schools were scattered around the country, and the inspection of schools was crucial for the state's maintenance as much as it was difficult. This

* *Gönderim Tarihi: 16.10.2020 Kabul Tarihi:22.10.2020.*

** *Dr., MEB Maârif Müfettişi, İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü, İSTANBUL. hasanyildiz@meb.gov.tr, ORCID:0000-0001-9823-4486.*

study focuses on the inspection report prepared by the Education Inspector Mustafa Zihni about the inspections carried out in the county centres of Çarşamba, Terme, Ünye and Fatsa in the Sanjak of Canik during the First World War. This study examines the status of primary level education in these areas and discusses the inspection approaches pertaining to the Era.

Keywords: Canik District, Education Inspection, Inspector of Education, Inspection Report.

Giriş

1910 senesi *Devlet Salnâmesi*'ne göre Samsun, diğer adıyla Canik Sancağına bağlı beş kaza bulunmaktadır. Bafra, Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa kazalarının bağlı bulunduğu sancağın merkezi bugünkü Samsun ilidir. Ayrıca sancak sınırları içerisinde üç nahiye ve 1096 köy mevcuttur¹.

6 Ekim 1913 tarihli *Tedrisât-ı İbtidâiyye Kânûn-ı Muvakkatı*'nın 91'inci maddesi gereğince, ibtidâî mekteplerin teftişini icrâ etmekle görevli olanlar arasında *Maârif Müfettiş-i Umûmîleri*, *Vilâyet Maârif Müfettişleri* ve *Tedrisât-ı İbtidâiyye Müfettişleri* de yer almaktadır². Mezkûr kanun gereği değişik zamanlarda ibtidâî mekteplerin teftişi, görevli müfettişler eliyle gerçekleştirilmektedir.

Canik Sancağına bağlı Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa kaza merkezlerinde, 1914-1915 öğretim yılının ortalarında Canik Maârif Müfettişi Mustafa Zihni tarafından gerçekleştirilmiş olan teftiş sonucunda hazırlanmış olan rapor araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Mustafa Zihni'nin Teftiş Görevi ve Teftiş Raporunun Mahiyeti

Canik Sancağı Maârif Müfettişliğinin 24 Mart 1915 tarihli³ yazısı ekinde yer alan teftiş raporu⁴, sancağa bağlı olan Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa kazalarının eğitim-öğretim durumunu ortaya koyan önemli bir belge niteliği taşımaktadır. Daha sonraki yıllarda Canik Maârif Müdürü olarak da görev yapacak olan⁵ Maârif Müfettişi Mustafa Zihni tarafından 21 Mart 1915 tarihinde⁶ kaleme alınmış olan rapor yedi sayfadan ibaret olup, raporun son sayfasında adı geçen müfettişin mührü yer almaktadır. Mezkûr rapor Canik Sancağı Maârif Müfettişliği" başlıklı ve 24 Mart 1915 tarihli üst yazı ekinde *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Celîlesine* takdim edilmiştir⁷.

¹ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1326 Sene-i Mâliye, 65'inci sene, Selânik Matbası, ty., s.803-805.

² *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti, Tedrisât-ı İbtidâiyye Kânûn-ı Muvakkatı*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1329, s.20.

³ Rûmî 11 Mart 1331

⁴ *Başbakanlık Osmanlı Arşivleri(BOA), Maârif Nezareti(MF),Heyet-i Teftişîyye Fonu (HTF)*, Dosya No:2, Gömlek sıra no:51(1-10 varak)

⁵ *BOA,MF-HTF*, 8/104.

⁶ Rûmî 8 Mart 1331

⁷ Milâdî-24 Mart 1915

Maârif Nezâreti'nce 5 Nisan 1915 tarihinde Heyet-i Teftişıyye Dâiresine havale edilmiş olan bahse konu rapor üzerinde, adı geçen daire tarafından gerekli değerlendirmeler yapılmış, ivediyle müdahaleyi gerektiren ya da dikkate alınması gereken hususları içeren cümle ya da cümleciklerin altı çizilmiştir. Rapor üzerinde yapılan değerlendirme sonucunda hazırlanmış olan 20 Nisan 1915 tarihli yazı; gereği yapılmak üzere Tedrisât-ı İbtidâiyye/İlköğretim dairesine gönderilmiştir. Adı geçen daire tarafından bahse konu rapor üzerinde gerekli inceleme ve değerlendirmeler yapıldıktan sonra, 16 Mayıs 1915 tarihli bir yazı hazırlanarak, gereği yapılmak üzere Canik Maârif Müdüriyetine gönderilmiştir.

Milâdî 1914 yılında gerçekleştirildiği anlaşılan ve 1914-1915 öğretim yılının birinci dönemine denk gelen teftiş ve denetim çalışmasının, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen ardından gerçekleşmiş olması, teftiş raporunun önemini daha da artırmaktadır. Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa kaza merkezlerinde bulunan ibtidâiyye düzeyindeki mekteplerde Maârif Müfettişi Mustafa Zihni tarafından 1914 yılında gerçekleştirilen denetimler sonucunda tanzim edilmiş olan bahse konu rapor, adı geçen kazaların eğitim durumuna dair önemli bilgileri ihtiva etmekte, ayrıca Müslüman, Rum ve Ermeni nüfusuna ilişkin sayısal verilerle birlikte okullaşma oranlarına dair bazı değerlendirmeleri içermektedir.

Teftiş raporundaki tespit ve değerlendirmeler dikkate alındığında, teftiş çalışması ibtidâiyye düzeyindeki mekteplerde ve şayet varsa bu mekteplerin bünyesinde açılmış olan sıbyan sınıflarında gerçekleştirilmiştir. İbtidâi mektepler 6 Ekim 1913 tarihli Tedrisât-ı İbtidâiyye Kânûn-ı Muvakkatı'nın 23'üncü maddesi gereğince eğitim süresi altı yıl olan ve ikişer yıllık üç devreden müteşekkil mekteplerdir⁸. Her bir devresi iki yıllık olmak üzere; bir ve ikinci sınıflar *devre-i ibtidâiyye*, üç ve dördüncü sınıflar *devre-i vasatiye*, beş ve altıncı sınıflar ise *devre-i âliye* olarak derecelendirilmiş ve isimlendirilmiştir. Devre-i ibtidâiyye yedi ve sekiz yaşındaki çocuklara, devre-i vasatiye dokuz ve on yaşındaki çocuklara, devre-i âliye ise on bir ve on iki yaşındaki çocuklara mahsustur. Beş ve altı yaşındaki çocuk sayısının yirmiyi aştığı yerlerde ise bir sıbyan sınıfı açılmaktadır. Araştırma konumuzu oluşturan teftiş raporunda ise maârif müfettişi tarafından devre-i vasatiyye yerine devre-i mutavassita; devre-i ibtidâiyye yerine ise devre-i ûlâ ya da devre-i evvel isimlerinin kullanıldığı müşahede edilmektedir. Eşanlamlı bu isimlerin, o dönemde birbirinin yerine yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Teftiş yapılan kaza merkezlerinde ibtidâiyye dışında herhangi bir mektebin bulunmaması nedeniyle, buralardaki Maârif Nezâreti'ne bağlı olan tüm mekteplerin ve bünyelerindeki sıbyan sınıflarının tamamı denetlenmiştir.

⁸ *Tedrisât-ı İbtidâiyye Kânûn-ı Muvakkatı*, s.6.

Maârif Müfettişı Mustafa Zihni'nin kaleme aldığı 21 Mart 1915 tarihli teftiş raporu dikkate alındığında, teftiş tarihi itibarıyla Canik Sancağına bağlı Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa kaza merkezlerinde ibtidâiye düzeyinde eğitim veren okulların eğitim-öğretim ortamlarına ilişkin bilgiler aşağıdaki tabloya yansıtılmıştır.

Tablo-1: Teftiş raporuna göre 1914 yılında Canik Sancağı'nda denetimi yapılan kaza merkezlerindeki eğitim ortamları.

Canik Sancağı Kazaları	Müslüman			Rum			Ermeni			Toplam		
	İbtidâi Mektep (Erkek)	İbtidâi Mektep (Kız)	Sıbyan Sınıfı	İbtidâi Mektep (Erkek)	İbtidâi Mektep (Kız)	Sıbyan Sınıfı	İbtidâi Mektep (Erkek)	İbtidâi Mektep (Kız)	Sıbyan Sınıfı	İbtidâi Mektep (Erkek)	İbtidâi Mektep (Kız)	Sıbyan Sınıfı
Çarşamba	5	1	1	1	1	1	1*	1	2	7	3	4
Terme	1	1	1	-	-	-	1*	-	-	2	1	1
Ünye	5	1	1	1	-	1	1	-	1	7	1	3
Fatsa	1	1	1	-	-	-	1*	-	1	2	1	2
Toplam	12	4	4	2	1	2	4	1	4	18	6	10

Adı geçen dört kaza merkezinde bulunan toplam yirmi dört ibtidâiye mektebinden on sekizi erkek, altısı ise kız mektebidir. Mekteplerden on altısı Müslümanlara, beşi Ermenilere, üçü ise Rumlara aittir. İbtidâi mektepler bünyesindeki toplam on sıbyan sınıfından ikisi Rum, dörder tanesi ise Müslüman ve Ermenilere ait mektepler bünyesinde açılmıştır.

Müslümanlara ait olan on altı mektepten dördü kızlara tahsis edilmiştir. Her kazada birer adet olmak üzere ibtidâi mektepler bünyesinde açılmış toplam dört sıbyan sınıfı bulunmaktadır.

Terme ve Fatsa kaza merkezinde herhangi bir mektebi bulunmayan Rumların; biri kız, diğeri erkek olmak üzere iki mektebi Çarşamba'da; bir erkek mektebi ise Ünye'de bulunmaktadır. Yine her iki kaza merkezindeki ibtidâi mektepler bünyesinde birer tane olmak üzere toplam iki sıbyan sınıfı açılmıştır.

Ermenilere ait toplam beş mektepten biri kızlara tahsis edilmiş olup, erkeklere tahsis edilmiş olan mekteplerinde kız-erkek karma eğitim verilmektedir. Çarşamba'da iki, Ünye ve Fatsa'da birer tane olmak üzere ibtidâi mektepler bünyesinde toplam dört sıbyan sınıfında eğitim verilmektedir.

Adı geçen dört kaza merkezinin eğitim durumuna ilişkin sayısal veriler bir bütün olarak değerlendirildiğinde: Çarşamba'da üçü kızlara mahsus olmak üzere toplam on; Ünye'de biri kızlara mahsus olmak üzere toplam sekiz; Terme

* Muhtelit; erkek ve kız karma eğitim verilmektedir.

ve Fatsa'da ise biri kızlara mahsus olmak üzere üçer tane ibtidâî mektep bulunmaktadır. Toplam on sibyan mektebinden dördü Çarşamba'da, üçü Ünye'de ikisi Fatsa'da biri ise Terme'de bulunmaktadır. Netice itibariyle eğitim ortamları açısından Çarşamba kaza merkezi diğer kazalara göre daha iyi durumda olup; Çarşamba'nın ardından Ünye kazası gelmektedir. Terme ve Fatsa kazaları ise sayısal veriler itibariyle eşit düzeyde görülmektedir.

Maârif Müfettişi Mustafa Zihni tarafından gerçekleştirilen teftiş çalışmasının kapsamı teftişi yapılan eğitim kurumlarının idârî denetiminin yanında ders denetimlerini de içermektedir. Nitekim mezkûr raporda, bir taraftan mekteplerin idârî iş ve işlemlerine dâir değerlendirmeler yer alırken, aynı zamanda muallimlerin ve öğrencilerin başarı durumuna ilişkin değerlendirmelere de yer verilmiştir. Kaldı ki müfettişlerin zaman zaman derslere ve imtihanlara girerek, eğitim-öğretim yöntemlerinde gördükleri noksanlıklara dair muallimlere rehberlik yapmak⁹, ayrıca gerek ders ve gerekse müzâkereler esnasında sınıflara ve etüd salonlarına girerek öğrencilerin bilgi birikimlerini ve düzeylerini kontrol etmek gibi görevleri de bulunmaktadır¹⁰.

Teftiş raporunun yazımında, sıralamanın Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa şeklinde olması, denetimin de aynı sıraya göre; yani Canik Sancağı dikkate alındığında coğrafi konum itibariyle batıdan doğuya doğru gerçekleştirildiği kanaatini doğurmaktadır. Raporda öncelikle her bir kazanın eğitim-öğretim açısından *mevcut durumu: Eğitim ortamlarının niceliği, niteliği, sıhhi şartları, öğretmen ve öğrenci sayıları ile ders-araç gereçleri* gibi temel hususiyetleri tespit edilmiş; gerçekleştirilen idârî denetim ve ders teftişleri sonucunda, ortaya çıkan duruma ilişkin tespit ve değerlendirmeler ile bazı tekliflere yer verilmiştir. Ayrıca teftiş sürecinde müfettişin tespit ve önerileri doğrultusunda, mahallinde gerçekleştirilen girişimlere de değinildiği görülmektedir.

Canik Sancağında yaşayan gayrimüslim vatandaşlardan Rum ve Ermenilere ait mekteplerin teftişinde, özellikle “Âdâb-ı umûmî ve hissiyât-ı Osmâniyeye muhâlif ve münâfi bir hal”in müşahede edilip edilmediği hususuna raporda yer verilmiştir. Nitekim Tedrisât-ı İbtidâiyye Kânûn-ı Muvakkatı'nın 92'nci maddesinde, teftiş edilen mekteplerde Osmanlı unsurları arasında nifak ve ayrılığa sebebiyet verecek hal ve davranışlara meydan verilip verilmediği hususunun özellikle tahkik edilmesi istenmiştir. Kaldı ki azınlık mektepleri de dikkate alındığında, eğitim ve öğretim faaliyetleri yürütülürken; dinlere, ahlâka ve Anayasa'ya uygun hareket edilip edilmediği hususu, incelenmesi gereken konular arasında sayılmıştır¹¹.

Teftiş raporunun, kaza merkezinde yaşayan halkın dinî ve etnik aidiyetleri dikkate alınmak suretiyle hazırlanmış olması dikkat çekicidir. Başta

⁹ BOA,MF-HTF,1/31.(Madde:35)

¹⁰ *Maârif-i Umûmiye Nezâreti, Vilayet Maârif Müfettişlerinin Vezâifine Dâir Talimatnâme, Matbaa-ı Âmire, 1330, BOA,MF-HTF,1/79. (Madde:28)*

¹¹ *Tedrisât-ı İbtidâiyye Kânûn-ı Muvakkatı, (madde:92), s.21.*

Müslüman halk olmak üzere özellikle yörede yoğun bir şekilde yaşayan Rum ve Ermeni nüfusuna ait sayısal veriler üzerinden değerlendirmeler yapılarak; her bir topluluğun okullaşma oranına ilişkin tespit ve değerlendirmelere yer verilmiş olması, gerçekleştirilmiş olan teftişin nesnel yanını ortaya koymakta, ayrıca dinî ve etnik aidiyetler bazında okullaşma oranının mukayesesine imkân sağlamaktadır.

Raporda, okullaşma oranının tespitinde, Çarşamba dışındaki kazaların mecburi eğitim çağındaki nüfusuna ilişkin sayısal verilere yer verilmemiş, okula devam eden öğrenci sayısının Müslüman, Ermeni ve Rum nüfusuna oranı; okullaşma oranı olarak değerlendirilmiştir. Bu durumda elde edilen oran, çağ nüfusunun okullaşma oranını değil, genel nüfusa göre okullaşma oranını ifade etmektedir. Dolayısıyla okullaşma oranı belirlenirken, esas alınması gereken çağ nüfusunun, dikkate alınmamış olması, sağlıklı bir değerlendirme yapmayı engellemektedir. Diğer taraftan dönemin veri toplama araçlarının gelişmemiş olması nedeniyle, her etnik aidiyetin zorunlu eğitim çağındaki öğrenci sayısını tespit etmek mümkün olamamış olabilir. Ancak her ne kadar müfettiş raporunda Çarşamba kazası dışındaki kazaların zorunlu eğitim çağındaki öğrenci sayısına yer verilmemiş olsa da, 1913-1914 yılı nüfus bilgilerine ilişkin istatistikî verilerde Müslüman ahalinin zorunlu eğitim çağındaki öğrenci sayısına yer verilmiş olması¹² bu dönemde çağ nüfusuna ilişkin sayısal verilerin toplanmaya başlandığını ve okullaşma oranının tespitinde bu verilerin hesaba katıldığını göstermektedir. Maârif Müfettişi Mustafa Zihni'nin, çağ nüfusuna ilişkin sayısal verileri hesaba katmaması; bu verilerin mahallî idarelerin elinde bulunmamasından ya da bu verileri elde etme imkânı bulunmamasından kaynaklanmış olabilir. Ayrıca 1913-1914 nüfus istatistiklerinin teftiş tarihi itibarıyla kesinleşmemiş olması da ihtimal dâhilindedir. Nitekim "1329-1330 senesi sinn-i mükellefiyet-i tahsilde bulunan etfâl-i müslime ile bunlardan mektebe müdâvim ve gayr-i müdâvim olanların mikdârını..."¹³ ihtivâ eden sayısal bilgiler ilk defa 1913-1914 öğretim yılına ait *Maârif-i Umûmiyye İhsâiyât Mecmuâsı*'nın 1920 yılında yayınlanan ikinci baskısında yer almıştır¹⁴. Dolayısıyla sadece Müslüman ahalinin mecburi eğitim çağındaki nüfusuna ait sayısal verilerin teftiş tarihinden yaklaşık beş yıl sonra yayınlandığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan *İhsâiyât Mecmuâsı*'nda Canik Sancağına bağlı kazalarda yaşayan Müslüman halkın zorunlu eğitim çağında bulunan öğrenci sayıları ile mektebe devam eden ve etmeyen öğrenci sayılarının birbiriyle örtüşmediği müşahede edilmektedir. 1920 senesinde *İhsâiyât Mecmuâsı*'nın ikinci baskısı yayınlanmadan önce bahse konu sayısal verilerin mahalli idarelerin elinde

¹² *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti İhsâiyât Kalemi*, 1329-1330 Senesine Mahsus Maârif-i Umûmiyye İhsâiyât Mecmuâsı, Haritalı ikinci baskı, Matbaa-ı Âmire, Dârülhilâfetilaliyye, 1336, s.29; Ayr. Bkz. Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimattan Cumhuriyete Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s.211.

¹³ *1329-1330 Senesine Mahsus Maârif-i Umûmiyye İhsâiyât Mecmuâsı*, (mukaddime sayfası).

¹⁴ *1329-1330 Senesine Mahsus Maârif-i Umûmiyye...*, s. 28.

bulunması mümkün olmakla birlikte sehven gerçekleştiği düşünülen hatalı yazımlar nedeniyle bu sayısal verilerin adı geçen müfettiş tarafından kullanılamamış olması da ihtimal dâhilindedir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Osmanlı Devleti'nin 1913-1914 yıllarına ait nüfus istatistikleri kapsamında "mecburi eğitim çağındaki" nüfusa yer verilmiş olması, okullaşma oranının ve devam-devamsızlık durumunun tespitine yönelik çalışmaların bu dönemde başladığını ve bu konuya önem verildiğini göstermektedir.

Tablo-2: 1913-1914 yılı Canik Sancağına bağlı dört kaza merkezinde Müslüman nüfusun okul, öğretmen ve öğrenci sayıları ile okullaşma oranları.¹⁵

Canik Sancağı Kazaları	Okul Sayısı			Öğretmen Sayısı			Öğrenci Sayısı			Mecburi Eğitim Çağındakiler			Okula Devam Etmeyenler			Okullaşma Oranı %		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
Çarşamba	3	1	4	13	4	1	295	61	356	585	291	876	290	230	520	50	21	%40,63
Terme	1	1	2	6	2	8	120	30	150	200	115	315	80	85	165	60	26	%47,61
Ünye	4	1	5	12	3	15	314	99	413	490	292	782	176	193	369	64	34	%52,81
Fatsa	1	1	2	6	2	8	111	44	155	218	104	322	107	60	167	51	42	%48,13
Toplam	9	4	13	37	11	48	840	234	1074	1493	802	2295	653	568	1221	56	31	%46,79

Raporun son paragrafında ise; Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa kaza merkezlerinde faaliyet yürüten ibtidâî mekteplerde gerçekleştirilen teftişlerin sonucuna ilişkin genel bir değerlendirme yer almaktadır. Bu bölümde, etnik ve dinî aidiyet bazında tüm kazaların eğitim-öğretim durumu mukayese edilerek, mekteplerin devam devamsızlık durumu, ihtiyaç duyulan branşlar ile ders-araç gereçleri, bütçe yeterlilikleri ve dönemin olumsuz şartlarına ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir. Bahse konu teftiş öncesinde Canik Sancağının Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa kaza merkezlerindeki Müslüman halkın eğitim-öğretim durumuna ilişkin sayısal veriler aşağıdaki tabloya yansıtılmıştır.

Kısaca değerlendirilecek olursa; tablodaki veriler, adı geçen kaza merkezlerinde yaşayan Müslüman halka ait ibtidâî mektepler ile bu mekteplerde görev yapan öğretmen ve öğrenci sayılarını göstermektedir. Tabloda, mecburi eğitim çağındaki öğrenciler ile okula devam etmeyen öğrenci sayılarına da yer

¹⁵ 1329-1330 Senesine Mahsus Maârif-i Umûmiyye...,s.29. (Tabloda yer alan dört kazada, mecburi eğitim çağındaki erkek öğrencilerin sayıları ile okula devam etmeyen erkek öğrencilerin sayılarının birbirinin aynı rakamlar olması nedeniyle, bu rakamların sehven yazıldığı kanaatine varılmış olup; mecburi eğitim çağındaki erkek öğrenci sayılarının belirlenmesi için okula devam eden ve etmeyen öğrenci sayılarının toplamı alınarak tabloya işlenmiştir.

verilmiştir. Okullaşma oranları ise kız ve erkekler bazında ayrı ayrı ve topluca hesaplanmak suretiyle tarafımızdan belirlenmiştir. Kaza merkezlerinin her birinde erkek öğrencilerin okullaşma oranı %50'nin üzerinde olup en yüksek düzey %64 ile Ünye kazasına aittir. Kazaların tamamında erkek öğrencilerin okullaşma oranı ortalaması %56 olarak gerçekleşmiştir. Kız öğrencilerin okullaşmasında %21 ile en düşük oran Çarşamba kazasında gerçekleşmiş olup, en yüksek oran %42 ile Fatsa kazasında gerçekleşmiştir. Ünye'de kız öğrencilerin okullaşma oranı %34 düzeyinde kalmıştır. Adı geçen kaza merkezlerinin tamamında kız öğrencilerin okullaşma oranı ortalaması %31 düzeyindedir. Bu oran erkek öğrencilerin okullaşma oranının yarısının üç puan üzerindedir. Dolayısıyla mecburi eğitim çağında bulunan her iki erkek öğrenciye karşı bir kız öğrencinin okullaştığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan kız ve erkek öğrencilerin okullaşma oranı %47 düzeyinde gerçekleşmiş; böylece adı geçen kaza merkezleri dikkate alındığında mecburi eğitim çağındaki öğrencilerin ancak yarıya yakını okullaşabilmiştir. Tabloda yer alan sayısal verilerin sadece adı geçen kaza merkezlerini kapsamı nedeniyle okullaşma oranının dönem itibarıyla iyi düzeyde gerçekleştiği söylenebilir. Ancak kazalara bağlı köylerin nüfusuna ilişkin sayısal verilerin tabloya dâhil edilmemiş olması okullaşma oranını yüksek göstermektedir. Köy nüfusunun dâhil edileceği bir hesaplama, okullaşma oranlarını daha da düşürecektir. Diğer taraftan henüz büyük çoğunluğu köylerde yaşayan ve tarıma dayalı toplum olma özelliği taşıyan Osmanlı vatandaşlarının zorunlu eğitim çağındaki çocuklarını örgün eğitime dâhil edilmesinin de güç olduğu aşikârdır. Günümüzde dahi bu sorunun tamamen ortadan kalktığını ve zorunlu eğitim çağındaki çocukların tamamının okullaştığını söylemek güç görünmektedir.

1913-1914 yıllarında yapılan nüfus sayımına göre elde edilen yukarıdaki sayısal veriler ve yapılan değerlendirmeler her ne kadar mezkur kaza merkezlerinde yaşayan Müslüman ahaliye ilişkin olsa da, aynı kaza merkezlerinde yaşayan diğer Ermeni ve Rum nüfusuna ilişkin okullaşma oranlarının da yaklaşık sonuçlar vereceği düşünülmektedir. Ermeni ve Rum ahalinin mecburi eğitim çağındaki çocuk sayısına ilişkin verilere *1329-1330 Senesine Mahsus Maârif-i Umûmiyye İhsâiyât Mecmuâsı*'nda yer verilmemiş olmasına rağmen Maârif Müfettişi Mustafa Zihni'nin hazırlamış olduğu teftiş raporundaki bilgilerden yola çıkılarak mukayeseli değerlendirmelerin yapılması mümkündür.

Çarşamba Kazası

İslâm Mektepleri: Çarşamba kaza merkezinde eski teşkilat gereğince açılmış olan bir kız ve bir erkek olmak üzere iki rüştiye mektebi ile *Rıdvan Bey*, *Nâciye*, *Tayyar Paşa* ve *Köprübaşı* adıyla dört erkek ibtidâiyye mektebi bulunmaktadır. Ayrıca tahsisatı *Süleyman Paşa Evkâfi*'nden karşılanmakta olan bir erkek ve bir kız ibtidâiyyesi mevcuttur. Erkeklerle ait olan mektepler birleştirilerek devre-i âliye ve mutavassıta; *Süleyman Paşa Vakıf Mektebi*'nde

ise devre-i ûlâ iki şubeye ayrılarak biri eski rüştiye binasında diğeri *Köprübaşı İbtidâiyesi* binasında olmak üzere üç binada hizmet vermek üzere birleştirilmiştir¹⁶.

Kız rüştiyesi ile tahsisâtı Süleymanpaşa Evkâfı'ndan temin edilen *İnas İbtidâiyesi*'nin üç devresi bir binada olmak ve devre-i âliye muallimlerinin idaresinde bulunmak üzere birleştirilmiştir. Mevcut olan dört muallimden ikisinin tahsisâtı maârif bütçesinden; diğer ikisinin tahsisâtı Süleyman Paşa Evkâfı'ndan ödenmektedir¹⁷.

Erkek mekteplerinden rüştiyede üç daimî ve iki seyyar muallim; ibtidâiyelerde ikişerden sekiz daimî muallim; ayrıca tahsisâtı Süleyman Paşa Evkâfı'ndan karşılanan kız ve erkek iki ibtidâiyede de iki muallim olmak üzere toplam on üç daimî ve iki seyyar muallim bulunmakta iken, bunlardan *Evkâf İbtidâiyesi* muallim-i sânisî İhsan Efendi görevini terk etmiş, diğeri Celâl Efendi ile *Köprübaşı İbtidâiyesi*'nin muallim-i ûlâsî Mehmet Nuri Efendi ise askere gittiğinden geriye kalan on daimî ve iki seyyar olmak üzere on iki muallim son teşkilat düzenlemesi kapsamında görev yapmaktadırlar¹⁸.

Erkek ibtidâî mekteplere ve *Tayyar Paşa İbtidâiyesi* bünyesindeki sıbyan sınıfına muallim görevlendirmeleri yapılmış ve gerekli tedbirler alınmıştır. Ancak *Köprübaşı İbtidâiyesi*'nde görevlendirilen Ali Zühdi Efendi'den istifade edilemeyeceği düşüncesiyle münhal olan köy mekteplerinden birine nakledilmesi ve yine muhtemelen yetersizliği nedeniyle *Tayyar Paşa İbtidâiyesi*'nde görevlendirilen Hacı Süleyman Efendinin de tekaüde sevki mutasarrıflık makamına arz edilmiş ve adı geçen muallimin tekaüdünün icrası *Tedrisât-ı İbtidâiyye Meclisi* tarafından karara bağlanmıştır.

Mevcut muallimlerden ikisi *Dersâadet Dârülmuallimîn-i Rüşdiye* ve *Dârülfünûn Edebiyat*; diğer iki muallim ise idâdî mezunudur. Yedi muallimin ehliyetnâmesi bulunmaktadır. Muallimlerin iktidarları kendilerine tevdi edilen devreler dikkate alındığında yeterli düzeyde olup; sadece *Resim*, *Elişleri* ve *Mumâresât-ı Bedeniye* dersleri için ayrıca yetkin bir muallim ihtiyacı olduğu yönünde açıklamaya yer verilmiş, ancak bu ihtiyacın da giderildiği belirtilmiştir¹⁹.

Devre-i âliye ve mutavassıtanın bulunduğu Süleymanpaşa Evkâfı'na ait olan bina ile eski rüştiye binası ve *Tayyar Paşa İbtidâiyesi* hıfzıssıhhaya uygun olup, *Köprübaşı İbtidâiyesi* binası ikâmete uygun değildir. Bu nedenle kiralamak suretiyle başka bir binaya nakil girişimleri başlatılmıştır. Konjonktür nedeniyle kitapların zamanında tedarik edilememiş olması ve muallimlerin devrelere taksiminde bir takım usulsüzlüklere meydan verilmiş olması nedeniyle 23 Aralık 1914 tarihine kadar icra edilen tedrisattan istifade edilememiş, bu nedenle

¹⁶ BOA,MF-HTF,2/51-(1,2,3).

¹⁷ Aynı belge.

¹⁸ Aynı belge.

¹⁹ Aynı belge.

talebenin bilgi birikimi de çok eksik bulunmuştur. İdâre ve yazı işlerinin ise düzenli olduğu tespitine yer verilmiştir²⁰.

Eski teşkilat gereğince açılmış olan rüştiye ile ödeneği Süleymanpaşa Evkâfı'ndan karşılanan inas ibtidâiyyesi birleştirilerek, bu mektebin yönetimi devre-i âliye muallimesine tevdi edilmiştir. Mevcut dört muallimeden devre-i âliyye muallimesi Âliye Hanım, *Dersaadet Dârülmuallimât* mezunu olup yetkin bir hanımdır. Diğer üç muallime ise eski inas rüştiye mezunlarından olup yeterlilikleri orta derecededir. Devre-i âliye için 300 kuruşluk bir muallime ödeneği mevcut ise de, yapılan ilana bir istekli çıkmadığından boş kalmıştır. Aylık 150 kuruş ücretle kiralanan bina hıfzıssıhhaya uygundur. Altı sınıfı ve 77 kız öğrencisi bulunan devre-i âliye talebelerinin bilgi düzeyi memnuniyet verici düzeydedir. Devre-i mutavassıta ve devre-i evvelin eğitim düzeyi ise zayıftır²¹.

Üst sınıflar için tutulan kayıtlar düzenli olduğundan diğer sınıfların idaresi ve kayıt işlerinin düzenlenmesi muallime-i üla hanıma tevdi ve tavsiye edilmiştir. Mektepte coğrafya haritası ile yer küreden başka herhangi bir eğitim-öğretim aracı bulunmamaktadır²².

Müslüman nüfusu 3814 kişi olan Çarşamba kazası için bir inas ibtidâiyyesi yeterli bulunmadığından, diğer tarafta bulunan Köprübaşı yönünde ayrıca bir inas ibtidâiyyesine acil ihtiyaç duyulması nedeniyle 1915 senesi bütçesine tahsisat konulmuştur. Ancak bu tahsisatın *Meclis-i Umûmî-i Livâ* tarafından kabul edilmemesi üzerine, başka bir suretle ikinci bir inas ibtidâiyyesi mektebi açılışına teşebbüs edilecektir²³.

Yarıısı erkek olmak üzere, eğitim-öğretim çağında bulunması gereken 572 çocuktan 286'sının kız öğrenci olması gerekirken; kız mekteplerinin yokluğundan dolayı ancak 77 kız talebe mektebe devam etmektedir. Mevcut bina bundan fazla öğrenci almaya müsait değildir. Kapatılmış olan Tayyar Paşa İbtidaiyyesi'nde teşkil edilen sıbyan sınıfında 37 öğrenci mevcut olup; iki muallim tarafından idare edilmekte ise de, lağv edilen *Naciye Mektebi* muallim-i evveli Hacı Süleyman Efendi'nin 1850 doğumlu²⁴ olması ve kendisinden istifade edilememesi nedeniyle 1915 yılı Nisan ayı sonunda²⁵ emekli edilmek üzere açığa alınması sağlanmıştır.

Tayyar Paşa İbtidâiyyesi'ndeki 37 mevcutlu sıbyan sınıfı da dahil olmak üzere, mezkur İslâm mekteplerine devam eden kız ve erkek öğrenci mevcudu 390 olup, bu miktar genel nüfusun %10'u nispetindedir. Ancak ilköğretim

²⁰ *Aynı belge.*

²¹ *Aynı belge.*

²² *Aynı belge.*

²³ *Aynı belge.*

²⁴ Rûmî takvimin ilk ayı olan Mart ayı dikkate alınırsa 1850 doğumlu olan Hacı Süleyman Efendi'nin 65 yaşında olduğu anlaşılmaktadır.

²⁵ Raporda Nisan 1330 tarihi sehven yazılmış olup Nisan-1331 olması gerekmektedir. Nitekim teftişin gerçekleştiği tarih 1330 yılının son aylarına denk gelmektedir.

düzeyindeki okullaşma oranının genel nüfus dikkate alınmak suretiyle hesaplanmasının doğru olamayacağı açıktır. Teftiş raporunda; Çarşamba kazasında yaşayan Müslüman halkın zorunlu eğitim çağındaki nüfusuna yer verildiği halde, müfettiş tarafından bu sayının dikkate alınmadığı görülmektedir. Müfettişin zorunlu eğitim çağındaki nüfusunu ifade eden 572 sayısını dikkate almadan okullaşma oranını genel nüfusa göre hesap etmesi dikkat çekmektedir. Bu durum okullaşma oranının tespiti konusunda müfettişin yeterli bilgiye sahip olmadığı, ya da o dönem itibariyle böyle bir hesaplamanın usul haline gelmediği ihtimalini akla getirmektedir. Dolayısıyla sıbyan mektebine devam eden öğrenciler hariç tutulmak kaydıyla, zorunlu eğitim çağındaki öğrenciler dikkate alındığında, kaza merkezinde ilköğretim düzeyindeki okullaşma oranının yaklaşık %62'ye ulaştığı; okula devam eden öğrencilerin yaklaşık %22'sinin kız, %78'inin ise erkek olduğu görülmektedir. Okula devam eden kız öğrenci sayısındaki düşüklük, kaza merkezinde kız öğrenciler için açılmış olan tek mektep binasının yeterli olmamasından ve ikinci bir mektep binasının açılışı için talepte bulunmasına rağmen olumlu cevap alınmamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla imkânsızlıklar nedeniyle kızların okullaşma oranının zorunlu olarak düşük düzeyde kaldığı anlaşılmaktadır.

Sıbyan sınıflarına devam eden öğrenciler hâric tutulduğunda ibtidâiyye mektebine devam eden 353 öğrencinin 77'si kız, 276'sı ise erkek öğrencidir. Mecburi eğitim çağındaki 572 çocuğun yarısı erkek, yarısı kız olduğu dikkate alındığında; erkek ve kız öğrencilerin çağ nüfusunun her bir cinsiyet için 276 olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda erkek çocuklarının okullaşma oranı yaklaşık %97, kız çocukların okullaşma oranı ise %28 düzeyinde gerçekleşmektedir.

Erkek öğrencilerin okullaşma oranının yüksekliği, dönem itibariyle eğitime verilen önemin göstergesi sayılmalıdır. Bu oran her ne kadar kaza merkezinde yaşayan Müslüman halkın çocuklarının okullaşma oranını göstermiş olsa da, tarıma dayalı toplum yapısı ve seferberlik yıllarına denk gelen dönem göz önüne alındığında, elde edilen veriler eğitim adına önemli göstergelerdir. Ayrıca civar köylerde ikamet eden ahâlinin, çocuklarını kaza merkezindeki ibtidâiyyelere göndermeleri eğitime gösterilen rağbet açısından dikkat çekicidir. Öte yandan sıbyan mektebine devam eden 37 öğrencinin hesaba katılması halinde Çarşamba kaza merkezinde Müslüman halkın mecburi eğitim çağındaki nüfusunun ilköğretim düzeyindeki okullaşma oranı %68 düzeyine ulaşmaktadır.

Daha önce *Hasbağçe* ve *Sarıcalı Mahallesi* gibi mahalle aralarında birkaç sıbyan mektebi mevcut olduğu halde bunlar lağv edilerek yalnız *Değirmenbaşı* mevkiinde bir sıbyan mektebi kalmıştır. Kız ve erkek karışık olmak üzere 35-40 öğrencisi olan bu mektepte ehliyetname sahibi olan Sabri Efendi adında bir muallim tarafından haftalık ücret karşılığında eğitim verilmektedir. Her ne kadar bu mektepten istifade ümit edilmiyorsa da, Sarıcalı Mahallesinde ihtiyaç duyulan inas mektebinin açılması halinde, sıbyan mektebinin kapatılmak üzere şimdilik

faaliyetine devam etmesinde bir sakınca görülmemiştir²⁶. Öte yandan okullaşma oranının hesabına, bahse konu sıbyan mektebine devam eden öğrencilerin de dâhil edilmesi halinde ilköğretim düzeyindeki okullaşma oranı %75 düzeyine ulaşmaktadır.

Rum Mektepleri: Çarşamba'da biri erkek biri kız olmak üzere Rumlara ait iki ibtidâî mektep vardır. Beş sınıftan oluşan erkek ibtidâîsinde 55 talebe mevcut olup iki muallim görev yapmaktadır. İki dershaneli olup ibtidâî düzeyinde yani devre-i ûlâ derecesinde eğitim verilen mektepte²⁷ ilave olarak bir miktar Fransızca gösterilmektedir²⁸.

Kız ibtidâîyyesinde dört ibtidâî bir sıbyan olmak üzere beş sınıf mevcuttur. Bir muallim tarafından idare edilen mektepte birinci sınıf karma olup, ikinci sınıfa geçen erkek öğrenciler erkek ibtidâî mektebine gönderilmektedir. Kız öğrencilerin tahsili pek vasat ve düzensizdir. Hıfzıssıhhaya uygun olan mektep binası, mevcut öğrenci için yeterli kapasiteye sahip; yeniden inşa edilmiş bir bina ise de bazı eksik imalatların inşası için hususi bütçeden tahsis edilmiş olan nakit yardımın ödenmesi beklenmektedir. Her iki mektebin programında ve eğitim-öğretiminde genel adaba ve Osmanlı değerlerine aykırı bir durum görülmemiştir²⁹.

Çarşamba kaza merkezinde yaşayan 1274 Rum nüfusun mekteplere devam eden öğrenci sayısı 115'dir. Mekteplere devam eden öğrenci sayısının genel nüfusa oranı %9,02 düzeyinde gerçekleşmiştir. Müslüman öğrenci sayısına göre bu oranın düşük bulunduğu hususuna teftiş raporunda değinilmiştir. Ancak son zamanlarda Rumların, Samsun ve diğer bazı yerlere göç etmeleri nedeniyle sağlıklı bir veri elde edilemeyeceği açıklamasına da raporda yer verilmiştir.

Sıbyan sınıflarına devam eden öğrenciler de dâhil olmak üzere, Rumlara ait her iki ibtidâî mektepte, toplam 115 öğrenci eğitim görmekte olup; bu öğrencilerin 55'i erkek 60'ı da kız öğrencidir. Kız öğrencilerin okullaşma düzeyinin erkek öğrencilere göre bir miktar yüksek olması dikkat çekmektedir.

Ermeni Mektebi: Kilise avlusunda hıfzıssıhhaya uygun olmayan eski bir binadır. Üst katta erkek ibtidâîsi alt katta ise sıbyan sınıfı bulunmaktadır. Erkek ibtidâîsinde beş sınıf mevcut olup ayrıca kız ibtidâîyye mektebi olmadığından karma eğitim yapılmaktadır. On sekizi kız olmak üzere toplam öğrenci mevcudu 74'dür. Bir muallim ile idare edilmekte ise de, seyyar iki-üç muallim tarafından geçici olarak eğitim-öğretime yardımcı olunmaktadır. Bu muallimler *Samsun Ermeni Mektebi* ve mülga *Fransız Mektebi*'nde öğrenci olup dönemin şartları

²⁶ BOA, MF-HTF,2/51-(1,2,3).

²⁷ İbtidâî devre-i ûlâ kastedilmektedir.

²⁸ BOA, MF-HTF,2/51-(1,2,3).

²⁹ Aynı belge.

nedeniyle memleketlerinde kalmışlardır. Mektebin eğitim-öğretimi orta düzeydedir. Alt katta bulunan sıbyan sınıfı iki muallim ile idare edilmektedir. İki yıllık olmak üzere ana mektebi usulünde eğitim icra edilen sıbyan sınıfında 55 öğrenci eğitim görmektedir.

Çarşamba'da Ermeni nüfusunun 1348 olduğu dikkate alınırsa sıbyan sınıfıyla birlikte mektebe devam eden öğrencinin genel nüfusa oranının %9,56 düzeyinde bulunduğu, bu oranın Müslümanlara nazaran daha düşük düzeyde kaldığı hususu raporda belirtilmiştir. Ermeni nüfusunun okullaşma oranındaki düşüklüğü; Birinci Dünya Savaşı'nın cereyan ettiği döneme denk gelmesine bağlamak mümkündür.

Tablo-3: Müfettiş raporundaki veriler ışığında 1915 yılı Mart ayında Çarşamba kaza merkezinde yaşayan halkın dîni aidiyetlerine göre okullaşma oranı.

Çarşamba (Kaza merkezi)	Müslüman	Rum	Ermeni	Toplam
Genel Nüfus	3814	1274	1348	6436
Çağ Nüfusu	572	-	-	-
Öğrenci sayısı*	390	115	129	634
Genel nüfusa göre okullaşma oranı (%)	10,22	9,02	9,56	9,85
Çağ nüfusuna göre okullaşma oranı (%)	68	-	-	-

Çarşamba kaza merkezinde Müslüman, Rum ve Ermeni halkın ilköğretim düzeyindeki okullaşma oranlarının birbirlerine çok yakın olduğu; genel ortalamanın ise yaklaşık %60-%65 arası düzeyde gerçekleştiği görülmektedir. Dönemin olağan üstü şartları nedeniyle özellikle okullaşma düzeyinin yüksekliği dönem itibarıyla olumlu ve dikkat çekici bir durumdur. Ayrıca Çarşamba'da mahalle arasında kalmış müstakil *Değirmenbaşı Sıbyan Mektebi*'ne devam eden 35-40 kadar öğrencinin de hesaplama dâhil edilmesi halinde Müslüman nüfusun okullaşma oranının yaklaşık %75 düzeyine ulaşması, eğitim adına memnuniyet verici bir durumdur.

Terme Kazası

İslâm Mektepleri: Teftiş raporuna göre Terme kaza merkezinde bir erkek ve bir kız ibtidâî mektebi mevcut olup; altı sınıftan oluşan erkek ibtidâîsinde 94 talebe eğitim görmektedir. Mektepte dört dâimî muallim ile bir seyyar Hüsn-i Hat muallimi görev yapmaktadır. Dâimî kadrolu muallimlerden devre-i âliye muallim-i sânisinin, silah altına alınması nedeniyle mektep vekâleten yönetilmektedir. Yeni programa göre eğitim verilen mektepte öğrencilerin bilgi düzeyleri orta düzeydedir. İdare ve yazı işleri düzenli yürütülmektedir. Öğrenci-

* Sıbyan sınıflarına devam eden öğrenciler da dâhil edilmiştir.

lerin hal ve hareketleri takdire şayan bulunmuştur³⁰. Taharet ve nezafete özen gösterilmekte ise de mektep binası hıfzıssıhhaya uygun olmayıp, teneffüşhânesi de yoktur. Muallimlerin yeterlilikleri iyi düzeydedir. Eğitim-öğretim araç gereçlerinden coğrafya haritası ile yer küreden başka bir araç mevcut değildir³¹.

İnas ibtidâiyyesinde bir sıbyan sınıfından başka üç ibtidâî sınıfı mevcut olup sıbyan sınıfıyla beraber 43 öğrenci bulunmaktadır. Mektep için her ne kadar iki bayan muallim tahsisatı mevcut ise de bayan muallim yokluğundan dolayı bir muallime ile idare edilmektedir. Görevdeki muallimenin iktidarı ancak mevcut sınıflar için yeterlidir. Yeni açılan bir mektep olmasına rağmen öğrencilerin bilgi düzeyi memnuniyet verici düzeydedir. Mektep, eğitim-öğretim araçlarından tamamıyla mahrumdur. 1200 kuruşla kiralananmış olan mektep binası, mevcut sınıflar için yeterlidir³².

Hâlen jandarma tarafından kullanılmakta olan mülga rüştiye binası, kız ibtidâiyyesi olarak kabul edilirse; erkekler için ayrıca dört dershaneli bir bina zarûrî görülmektedir. Erkek ve kız mekteplerine devam eden öğrenci toplamı 137'dir. Kaza merkezindeki Müslüman nüfusun 926 olduğu dikkate alınırsa, mekteplere devam eden öğrencilerin genel nüfusa oranı %14,7 düzeyine ulaşmaktadır³³. Ortaya çıkan bu oran müfettiş tarafından memnuniyet verici bulunmakla beraber, erkek ibtidâisine devam eden 94 talebenin neredeyse yarısının civar köylerin ahalisinin çocuklarından olması nedeniyle kaza merkezinde yaşayan ahalinin mektebe devam eden çocuk sayısının yaklaşık %8 düzeyine gerilediği hususuna dikkat çekilmiştir³⁴. Dolayısıyla okullaşma oranına ilişkin hesaplamanın gerçeği yansıtmayacağı açıktır. Toplam 137 öğrenciden 94'ünün erkek olduğu ve bunun da neredeyse yarıya yakınının civar köylerin çocukları olduğu dikkate alınırsa; erkek öğrencilerden tahminen 50'sinin kaza merkezinde yaşayan Müslüman halkın çocukları olduğu ve böylece kız ve erkek yaklaşık 93 öğrencinin mekteplere devam ettiği öngörülebilir.

Ermeni Mektebi: Nüfus kayıtlarında Terme kaza merkezinde Ermeni bulunmadığı bilgisine yer verilen teftiş raporunda 30 kadar hanenin Ermeni olduğu, bu nedenle resmî ruhsatlı karma eğitim veren bir mektebin faaliyet yürüttüğü açıklaması yer almaktadır.³⁵ Bu durum, Terme'ye bağlı ve daha kalabalık nüfusa sahip olan yakın yerleşim birimlerindeki³⁶ Ermeni çocuklarının kaza merkezindeki mektebe devam etmelerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim

³⁰ BOA,MF-HTF,2/51-(4).

³¹ Aynı belge.

³² Aynı belge.

³³ Yapılan hesaplama göre %14,7 olması ve bir üst tam sayıya yuvarlanması gereken okullaşma oranının, müfettiş tarafından sehven bir alt sayıya yuvarlanarak %14 olarak rapora yazıldığı düşünülmektedir.

³⁴ BOA, MF-HTF,2/51-(4).

³⁵ Aynı belge.

³⁶ Aynı belge.

kazadaki Ermeni nüfusunun önemli bölümünün şehrin yakınındaki dört köye dağılmış olması³⁷ bu köylerden kaza merkezine öğrencilerin geldiği öngörüsünü kuvvetlendirmektedir. Kaldı ki teftiş raporunda Terme kaza merkezinde eğitim gören Müslüman erkek çocukların nerdeyse yarıya yakınının civar köylerden geliş-gidiş yaptığı bilgisinin Ermeniler bağlamında da geçerli olması mümkündür³⁸.

Rapora göre; 1914 senesi itibariyle yaklaşık 100 kadar Ermeni'nin yaşadığı Terme kaza merkezinde³⁹ eğitim süresi beş sene olan ibtidâiyye mektebinin dört sınıfında; 9'u kız, 21'i erkek olmak üzere 30 öğrenci eğitim görmektedir. Bir muallim tarafından idare edilen mektepte, öğrencilerin bilgi düzeyi çok zayıftır. Mektep binası hıfzıssıhhaya uygundur. Genel âdâba ve Osmanlı hissiyatına aykırı bir durum müşahede edilmemiştir⁴⁰.

Terme kazasında oluşturulan Encümen-i Maârif'in iş ve işlemlerinin müfettiş tarafından incelenmesi sonucunda: 1913 senesinde on iki, 1914 senesinde üç karar alındığı tespit edilmiş, bu nedenle encümenin düzenli olarak toplanamadığı anlaşılmıştır⁴¹. Ayrıca üyeler arasında okuyup yazması olmayan bir üyenin bulunması ve Terme'de Rum Mektebi ve Rum nüfusu olmadığı halde üyelerden birinin Rum olması da dikkat çekici bulunmuştur⁴². Tedrisât-ı İbtidâiyye Kanun-ı Muvakkatı'nın 33'üncü maddesi gereği kaza merkezlerinde Kaymakamın başkanlığında toplanan Maârif Encümeni'nin altı üyesi Belediye ve İdare Meclisi tarafından seçilmektedir. Ayrıca belediye tabibi ve Mekâtib-i İbtidâiyye Müfettişi de bu encümenin daimî üyesidir⁴³. Terme kazasında Rum nüfusun ve dolayısıyla Rumlara ait herhangi bir mektebin mevcut olmamasına rağmen bahse konu encümenin seçimle belirlenen üyelerinden birisinin Rum olması dikkat çeken bir husustur. Yine okuma yazması olmayan bir üyenin encümen üyesi olarak seçilmiş olması da dikkat çeken diğer bir husus olarak teftiş raporunda zikredilmiştir. *Maârif Encümeni*'nin düzenli toplanmaması ve Rum mektebi bulunmadığı halde encümen üyelerinden birinin Rum olması, raporda altı çizilmiş olan cümlelerdendir.

³⁷ Kevorkian, *a.g.e.*, s.203-204.

³⁸ BOA, MF-HTF, 2/51-(4).

³⁹ Edit. Osman Köker, *Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan Kartpostallarla 100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler*, Birzamanlar Yay., İstanbul, 2005, s.182; Raymond H. Kevorkian; Paul B. Paboudjian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, Aras yay., İstanbul 2012, s.203.

⁴⁰ BOA, MF-HTF, 2/51-(4).

⁴¹ Tedrisât-ı İbtidâiyye Kanun-ı Muvakkatı'nın 35'inci maddesine göre Kaza Maârif Encümenleri haftada en az bir kez toplanır.

⁴² BOA, MF-HTF,2/51-(4).

⁴³ Maârif Nezâreti, *Tedrisât-ı İbtidâiyye Kanun-ı Muvakkatı*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1329, s. 9.

Tablo-4: Müfettiş raporundaki veriler ışığında 1915 yılı Mart ayında Terme kaza merkezinde yaşayan halkın dinî aidiyetlerine göre okullaşma oranı.

Terme (Kaza merkezi)	Müslüman	Rum	Ermeni	Toplam
Genel Nüfus	926	-	100 ⁴⁴	1026
Çağ Nüfusu	-	-	-	-
Öğrenci sayısı*	137	-	30 ⁴⁵	167
Genel nüfusa göre okullaşma oranı (%)	14,7	-	30	16,27
Çağ nüfusuna göre okullaşma oranı (%)	-	-	-	-

Netice itibariyle, Terme kaza merkezinde yaşayan Müslüman ve Ermenilerin ilköğretim düzeyindeki okullaşma oranlarının yüksekliği, yakın yerleşim birimlerinden kaza merkezindeki mekteplere devam eden öğrencilerden kaynaklanmaktadır. Bir nevi taşınmalı eğitim kapsamında mütalaa edilebilecek olan bu durum dönemin şartları itibariyle fazlasıyla dikkat çekmektedir.

Ünye Kazası

Maârif Müfettişi Mustafa Zihni tarafından tanzim edilen teftiş raporunda 1914 senesi itibariyle Ünye kaza merkezinde 5664 Müslüman ve 3216 Rum nüfusun yaşadığı bilgisine yer verilmiş olmakla birlikte Ermeni nüfusuna dair herhangi bir bilgi verilmemiştir⁴⁶. Ermeni nüfusunun rapora yansıtılmamış olması sehiv kaynaklı olabileceği gibi Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı olağanüstü süreçte Ermeni nüfustaki hareketliliğin yol açtığı belirsizlikten kaynaklanmış olması da mümkündür. Ancak 7 Ekim 1915 tarihli bir belgeye göre: Tehcir Kanunu gereğince sevke tabi tutulmadan önce Ünye'de toplam 972 hanede meskûn 6348 Ermeni nüfusunun yaşadığı belirtilmektedir⁴⁷. Bu rakamın Ünye kaza merkezi ve bağlı köylerinde yaşayan Ermeni nüfusunu gösterdiği açıktır. Dolayısıyla kaza merkezindeki Ermeni nüfusunun okullaşma oranının hangi düzeyde olduğunun tespiti için kaza merkezinde yaşayan Ermeni nüfusunun mecburi eğitim çağındaki çocuklarının sayısının bilinmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Patrikhane kayıtlarına göre 1914 yılında 700 kadar Ermeni nüfusun yaşadığı belirtilen Ünye kaza merkezinde, Ermenilere ait *Surp Minas*

⁴⁴ Raymond ; Paboudjian, *a.g.e.*, s.203; Köker, *a.g.e.*, s.183.

* Sıbyan sınıflarına devam eden öğrenciler de dâhil edilmiştir.

⁴⁵ Mecbûri eğitim çağındaki çocuk sayısından fazla öğrenci mektebe devam etmekte olup, bu fazlalığın, daha kalabalık olan civar yerleşim birimlerinde ikamet ettiği halde Terme kaza merkezindeki mektebe devam eden öğrencilerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ermeni nüfusun önemli bir bölümünün şehrin yakınındaki dört köye dağılmış olması ve özellikle deniz kıyısına yarım saat mesafedeki Kocaman köyünde 1965 nüfusun bulunması bu kanaati doğrular mahiyettedir. (Bkz. Kevorkian, *a.g.e.*, s.203-204).

⁴⁶ BOA, MF-HTF,2/51-(5,6).

⁴⁷ BOA, Dahiliye (DH). Emniyet-i Umûmiye Müdiriyeti (EUM) 2.Şb., 73/53-2.

Kilisesi ile kız ve erkek öğrenciler için karma eğitim veren *Mesrobyan Mektebi* bulunmaktadır⁴⁸. 1915 yılında ise kaza merkezindeki Ermeni nüfusunun 1000 kişi olduğu bilgisine ulaşılmaktadır⁴⁹.

İslam mektepleri: Teftiş tarihi itibariyle, Ünye kaza merkezinde eski teşkilat gereğince açılmış bir rüştiye mektebi ile dört ibtidâiyye mektebi olmak üzere Müslüman ahalinin çocuklarını gönderdiği toplam beş erkek mektebi bulunmaktadır. İbtidâî mektepler: *Merkez*⁵⁰, *Numûne-i Terakkî*, *Feyziye* ve *Dâru'l-Furkan* adıyla anılmaktadır.

Bu beş mektepte kadrolu olmak üzere toplam on bir muallim görev yapmakta iken, seferberlik nedeniyle dokuzu silah altına alınmış olduğundan sadece iki muallim göreve devam etmektedir. Ders yılı başında Rüştiye Mektebi ile Merkez İbtidâiyyesi birleştirilmiş ve altı derslikli bir ibtidâiyye mektebi oluşturulmuştur. Silah altına alınmayan iki muallim bu mektepte görevlendirilmiştir. Her iki mektebin birleştirilmesi nedeniyle eski teşkilat yapılanmasına göre açılmış olan Rüştiye Mektebinin⁵¹ kapatıldığı anlaşılmaktadır. *Numûne-i Terakkî İbtidâiyyesi*, *Feyziye İbtidâiyyesi* ve *Dâru'l-Furkan İbtidâiyyesi* ise muallim yokluğundan dolayı tatil edilmiştir. Ancak silah altına alınmış olan dokuz muallimden sekizinin kısa dönem askerlik görevinde olmaları nedeniyle bu muallimlerin maaşlarından karşılanmak üzere sadece altı derslikli ibtidâiyye ile *Numûne-i Terakkî İbtidâiyyesi* için vekil muallim tedarik edilerek her iki mektepte eğitim-öğretime devam edilmesi sağlanmıştır. Böylece teftiş tarihi itibariyle Ünye kaza merkezinde ibtidâiyye düzeyinde sadece adı geçen iki mektepte eğitim faaliyeti yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

Eski teşkilata göre kurulmuş olan *Rüştiye Mektebi* ile *Merkez İbtidâî Mektebi*'nin birleştirilmesi üzerine oluşturulan altı derslikli ibtidâî mektep binasının muntazam ve hıfzısıhaya uygun olduğu belirtilen raporda, bu mektepte görev yapan muallimlerden Resmî Efendi ve Hacı Hasan Efendi'nin liyakat ve ehliyetleri ile öğrencilerin bilgi düzeylerinin takdire şayan olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla müfettiş tarafından derslere girilmek suretiyle yapılan denetimler esnasında gerçekleştirilen gözlemlere bağlı olarak; gerek öğrencilerin bilgi düzeylerinin ve gerekse muallimlerin görevlerindeki başarı durumlarının memnuniyet verici olduğu hususu rapora yansıtılmıştır. Diğer

⁴⁸ Köker, a.g.e., s.182; Kevorkian, a.g.e., s.204

⁴⁹ M.Ufuk Mistepe, *Çarşı Hamamı Ya da Ermeni Surp Minas Kilisesi-I*, web. <http://unyevt.net/icerik/kose-yazilari/carsi-hamami-ya-da-ermeni-surp-minas-kilisesi-i/> (erişim tarihi: 10/08/2017)

⁵⁰ “Merkez” isminin Cumhuriyet döneminde Ünye şehir merkezinde açılmış olan Orta Mekteb'e de isim olduğu bilinmektedir. Ortayılmazlar mahallesinde bulunan ve bilâhare “Merkez Ortaokulu” adıyla anılan binanın yerinde 2012 yılında inşa edilen yeni binada hâlen “Meçhul Asker Ortaokulu” adıyla eğitim-öğretim faaliyeti yürütülmektedir.

⁵¹ 23 Eylül 1329/6 Ekim 1913 tarihli Tedrisât-ı İbtidâiyye Kânûn-ı Muvakkatı gereğince Rüştiyeler kapatılarak yerlerine İbtidâiyye mektepleri açılmıştır.

tarafından mektebin idari işleri ile resmî kayıt işlemlerinin düzenli olduğu belirtilirken, ders araç gereci olarak coğrafya haritası ve yerküreden başka her hangi bir araç-gerecin bulunmadığına dikkat çekilmiştir.

Numûne-i Terakkî İbtidâiyesi'nin iki derslikli bir mektep olarak kullanılması müfettiş tarafından uygun görülmüştür. Teftiş raporunda altı derslikli ibtidâiyeye binasına yakın olan câminin bitişiğindeki kabristanın içinde bulunan Feyziye İbtidâiyesi'nin⁵² sıhî şartların uygun olmaması ve muallimlerinin de silah altına alınmış olması nedeniyle tatil edilmesi cihetine gidilmiş olduğu tespitine yer verilerek, muallimlerin askerden dönüşünde Feyziye İbtidâiyesi'nin daha uygun bir yere taşınmasının zaruri olduğu yönünde teklife yer verilmiştir.

Ünye kaza merkezinde kızlara mahsus olmak üzere açılmış bir mektep bulunmaktadır. *Ünye İnas İbtidâiyesi* adıyla anılan bu mektebin⁵³, sıbyan sınıfı dışında beş sınıfı mevcut olup, sıbyan sınıfıyla beraber 117 öğrencisi bulunmaktadır. Ayşe Kâmile Hanım, Münevver Hanım ve Zarife Hanım adındaki üç bayan muallimin görev yaptığı mektebin ayrıca dört yüz kuruşluk bir bayan muallim tahsisatı var ise de; bayan muallim bulunmadığından kadro boş kalmıştır. Maârif Müfettişi Mustafa Zihni tarafından yapılan ders denetimlerinde adı geçen muallimelerin çaba, gayret ve başarı düzeyleri takdire şayan; kız öğrencilerin bilgi düzeyleri ise memnuniyet verici düzeyde bulunmuştur.

1914-1915 ders yılı başında Rüştiye ve İbtidâiye programları birleştirilmek suretiyle hazırlanan yeni programa göre eğitim vermeye başlanmış olan İnas İbtidâiyesi'nde coğrafya haritasından başka herhangi bir ders araç-gereci bulunmamaktadır. Hıfzıssıhaya uygun olduğu belirtilen mektep binası için ödenen üç bin kuruşluk kira bedeli dikkate alındığında, bu fiyata daha muntazam bir bina temininin ihtimal dâhilinde bulunması nedeniyle Mart ayının başından itibaren başka bir bina tedariki hususunda bir İbtidâiye Müfettişi görevlendirilmiştir. Ayrıca bir İnas-ı İbtidâiye mektebi inşâ edilmek üzere yüz

⁵² Araştırmacı yazar Yüksel Şen'in hatıratı dikkate alındığında, 1936/1937 yıllarında adı Anafarta İlkokulu olarak değiştirilen Feyziye İbtidâiyesi, Saray Câmî ile eski hamam arasında bulunan "Kavak Dibi Mezarlığı"nın bitişiğinde olup; adı geçen mezarlık mektebin oyun bahçesi olarak kullanılmaktaydı. Hâlen hizmet veren ve eski hükümet konağının bulunduğu yere inşa edilmiş olan yeni hükümet binasının bulunduğu alanın müfettiş raporunda bahsi geçen kabristanlık olduğu anlaşılmaktadır. Kabristanın bitişiğinde ise Feyziye İbtidâiyesi Mektebi binası bulunmaktaydı. (Bkz.M. Ufuk Mistepe, *Feyziye Mektebinden Ünye Anaokuluna-III*, web. <http://unyetv.net/icerik/kose-yazilari/fezyiye-mektebinden-nyne-anafarta-okuluna-iii/>, (erişim tarihi: 27.10.2017).

⁵³ 1914/15 ders yılında Ünye İnas İbtidâiyesi adıyla eğitim-öğretime başlayan yarı ahşap mesken olarak inşa edilmiş olan üç katlı binadır. İlk müdürünün Ayşe Kâmile Hanım olduğu belirtilen bu mektep, Cumhuriyet döneminde İnönü İlkokulu adıyla 1978 yılına kadar eğitim-öğretim faaliyetini devam ettirmiştir. 1978 yılında yıkılan binanın yerine yeni bir bina inşa edilmiştir. Bkz. Mistepe, web. <http://unyezile.com/korkmaz.html>, (erişim tarihi:27.10.2017).

lira bedelle münasip bir arsa satın alınmış, ancak “ahvâl-ı hâzıra” dolayısıyla inşaata başlanılamamıştır. Mektep binasının inşasına başlanılamamasına gerekçe gösterilen “ahvâl-i hâzıra”nın; seferberlik hâli olduğu anlaşılmaktadır.

Netice itibariyle müfettiş raporunda yer alan açıklamalardan yola çıkıldığında; altı derslikli mektep olarak tanımlanan ve muhtemelen Merkez İbtidâiyyesi adıyla isimlendirilen mektep ile yine iki derslikli olduğu belirtilen Numûne-i Terakkî İbtidâiyyesi olmak üzere: 1914-1915 öğretim yılı birinci devresinde erkek çocuklara mahsus iki mektepte eğitim-öğretim verildiği, yine bir sıbyan sınıfı ile birlikte 117 mevcutlu bir inas ibtidâiyyesinin de kız öğrencilere mahsus olmak üzere faaliyet yürüttüğü sonucuna ulaşılmaktadır.

Raporda, kız ve erkek öğrencilere eğitim veren adı geçen üç mektebin öğrenci sayısının 345; kız öğrenci sayısının ise 117 olduğu tespitine yer verilmiştir. Dolayısıyla her iki erkek mektebindeki erkek öğrenci sayısı toplamı 228 olup, kız öğrenci sayısının iki katını biraz aşmaktadır. Okullaşma oranının tespiti bağlamında Ünye kaza merkezinde Müslüman nüfusun 5664, ibtidâî mekteplere devam eden talebe sayısının ise 345 olması nedeniyle nüfusa göre okullaşma oranının %6 düzeyinde kaldığı tespitine yer verilmiştir. Okullaşma oranının mecburi eğitim çağındaki nüfusun yarısına dahi ulaşamadığına dikkat çekilen raporda, muallimlerin silah altına alınması üzerine üç ibtidâî mektebin tatil edilmiş olması dikkate alındığında elde edilen %6’lık oranın gerçeği yansıtmadığı vurgulanmıştır. Burada dikkati çeken husus çağ nüfusuna dair herhangi bir sayısal veriye raporda yer verilmemiş olmasına rağmen, okullaşma oranının mecburi eğitim çağındaki öğrencilerin yarısına ulaşamadığı yönündeki değerlendirmedir. Kaldı ki mekteplere devam eden talebe sayısının Müslüman nüfusuna oranının okullaşma düzeyini göstermeyeceği açıktır. Şayet Müslüman nüfus 5664 kişiden ibaretse tespit edilmesi gereken esas husus çağ nüfusunun hesaplanması olmalıdır.

Netice itibarıyla çağ nüfusu belirlenmeden okullaşma oranının tespit edilmesi güç görünmektedir. Her ne kadar teftiş raporunda zorunlu eğitim çağındaki nüfusa ilişkin sayısal veriye rastlanılamamış olsa da 1913-1914 nüfus istatistiğine göre mecburi eğitim çağında bulunan öğrenci sayısının 782, mekteplere devam eden kız ve erkek öğrenci toplamının ise 413 olması nedeniyle⁵⁴ okullaşma oranı yaklaşık %53 düzeyinde gerçekleşmektedir. Ancak teftiş raporuna göre 1915 yılı Mart ayı itibariyle mekteplere devam eden öğrenci sayısı 345’e gerilemiştir⁵⁵. Mecburi eğitim çağındaki nüfusun sabit kaldığı varsayımından hareket edildiğinde, okullaşma oranı da yaklaşık 9 puanlık bir düşüşle %44 düzeyine gerilemektedir. Böylece teftiş raporunda belirtildiği üzere okullaşma oranında çağ nüfusunun yarısına ulaşamadığı doğrulanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı’nın getirdiği olağanüstü sürecin okullaşma oranındaki

⁵⁴ Alkan, *a.g.e.*, s.211.

⁵⁵ BOA, MF-HTF, 2/51-(5,6).

düşüşte etkili olduğu açıktır. Ancak her hâlükârda iki çocuktan birisinin örgün eğitime devam ediyor olması dönem itibariyle önemlidir. Bu itibarla Ünye kaza merkezinde yaşayan Müslüman halkın eğitim-öğretime önem verdiği ve ilköğretim düzeyindeki okullaşma oranının ise dikkat çekici düzeyde olduğu ifade edilebilir.

Rum Mektebi: Ünye’de Rumların iki muallim ve 142 talebe mevcutlu bir ibtidâi mektebi bulunmaktadır. Bütçenin müsait olmaması nedeniyle kız mektebi tatil edilmiştir. Erkek mektebinde bir önceki sene beş muallim görev yapıyorken bütçenin müsait olmaması gerekçesiyle iki muallim ile yetinilmek zorunda kalınmıştır. Erkek mektep binasının askeriye tarafından işgal edilmiş olması nedeniyle geçici olarak kiralanan bir binada eğitime devam edilmektedir. Bina hıfzıssıhaya uygun olmadığı gibi, öğrencilerin bilgi düzeyi de zayıf bulunmuştur⁵⁶.

Raporda, Ünye kaza merkezinde 3216 Rum nüfusunun yaşadığı dikkate alınarak okullaşma oranının %4,5 düzeyinde gerçekleştiği belirtilmektedir. Ancak Müslüman nüfusun okullaşma durumuna ilişkin yaptığımız değerlendirmeler Rumlar için de geçerlidir. Çağ nüfusu tespit edilmeden okullaşma oranını hesaplamak güç görünmektedir. Okullaşma oranını tespit ederken mektebe devam eden öğrenci sayısını Rumların genel nüfusuna oranlanmasının doğru bir yöntem olarak kabul edilmesi mümkün görülmemekle beraber, genel bir değerlendirme yapılmasına imkân sağlaması açısından dikkate alınacak bir yöntem olduğu açıktır. Diğer taraftan kız mektebinin tatil edilmesi nedeniyle, mektep kapatılmadan önce eğitim gören kız öğrencilerin durumu hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Rum nüfusu için ise eski nüfus kaydının esas alındığı raporda; içinde bulunulan dönemde Rumların ekserisinin ticaretin yoğun olduğu mahallere göç etmiş olması nedeniyle nüfusun azaldığı belirtilmekte ve bu nedenle okullaşma oranına ilişkin sağlıklı bir veri elde edilemediği vurgulanmaktadır. Teftiş raporunda açıklandığı üzere Rumların ticaret ya da dönemin olağanüstü şartlarının zorunlu kıldığı gerekçeler nedeniyle göç etmeleri üzerine⁵⁷ nüfusa ilişkin sayısal verilerin sağlıklı olmadığı, dolayısıyla okullaşma düzeyinin daha yüksek çıkması gerekirken çıkmadığı yönünde kanaate varmak mümkündür.

Ermeni Mektebi: Ünye’de Ermenilere ait bir erkek ibtidâiyye mektebi ile bir sıbyan (Çocuk Bağçesi) mektebi bulunmaktadır. İbtidâiyye mektebinde dört sınıf ve 37 talebe mevcuttur. Bu mektepte görevli iki muallimden birinin görevini terk etmiş olması, diğerinin ise silah altına alınması sebebiyle mektep kapatılmak üzere temin edilen vekil muallimlerle idâre edilmektedir. Vekâleten

⁵⁶ Aynı belge.

⁵⁷ BOA, MF-HTF,2/51-(1,2,3).

görev yapan muallimlerden birisi Mûsevî olup, mülga *Ünye Rüştîyesi*'nden mezundur. İstanbul'da *Elyanis Mektebi*'nde öğrenci olan bu muallim, olağanüstü durum nedeniyle İstanbul'a gidemediğinden vekâleten görev yapmaktadır. Mektepte vekâleten görevlendirilen diğer üç muallimden ikisi, kapatılmış olan *Samsun Fransız Mektebi* ile *Samsun Ermeni Mektebi* talebesidir. Mektep binası tertip ve düzenli olmayıp, eğitim düzeyi açısından vasat düzeydedir. Teftiş raporunda genel adaba ve Osmanlı hissiyâtına aykırı bir durumun müşahede edilmediği belirtilen mektep binasının alt katında bulunan 25 mevcutlu sıbyan sınıfı, bir muallim tarafından idare edilmektedir⁵⁸.

Başkaca tespit ve değerlendirmeye yer verilmeyen teftiş raporunda Müslüman ve Rum mekteplerinde olduğu gibi Ermeni nüfusun okullaşma oranına dair bilgiye de yer verilmemiştir. Ancak sıbyan mektebi ile birlikte ibtidâiyye mektebinde toplam 62 öğrenci eğitim görmektedir. Ermeni nüfusuna dair bilginin yer almadığı raporda, bu durumun sehven unutulmuş olmasından kaynaklanmış olabileceği gibi, Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı olağanüstü süreçte Ermeni nüfustaki hareketliliğin yol açtığı belirsizlikten kaynaklanmış olması da mümkündür. Ancak 7 Ekim 1915 tarihli bir belgeye göre Tehcir Kanunu gereğince sevke tabi tutulmadan önce Ünye'de toplam 972 hanede meskûn 6348 Ermeni nüfusunun yaşadığı belirtilmiş olsa da⁵⁹ bu rakamın sadece Ünye kaza merkezini değil, kazaya bağlı köylerle birlikte toplam Ermeni nüfusunu ifade ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Patrikhane kayıtlarına göre 1914 yılında 700 kadar Ermeni nüfusun yaşadığı Ünye kaza merkezinde, Ermenilere ait *Surp Minas Kilisesi* ile kız ve erkek öğrenciler için karma eğitim veren *Mesrobyan Mektebi*'nin bulunduğu belirtilmektedir⁶⁰. 1915 yılında ise kaza merkezindeki Ermeni nüfusunun 1000 kişi olduğu bilgisine ulaşılmaktadır⁶¹. Mektebe devam eden öğrenci sayısının 62 olması nedeniyle Ermeni nüfusunun ilköğretim düzeyindeki okullaşma oranının %6,2 düzeyinde gerçekleştiği sonucuna ulaşılmaktadır. Her ne kadar *Tehcir Kânunu*'nun uygulanması öncesine denk gelmiş olsa da, Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı olağanüstü süreçte, Ermeni nüfusuna ilişkin sayısal verilerin sağlıklı bilgiler içermediği, dolayısıyla okullaşma oranının daha farklı çıkabileceği ihtimalinin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

⁵⁸ BOA, MF-HTF,2/51-(5,6).

⁵⁹ BOA, DH. EUM.2.Şb.,73/53-2.

⁶⁰ Köker, a.g.e., s.182.

⁶¹ M.Ufuk Mistepe, *Çarşı Hamamı Ya da Ermeni Surp Minas Kilisesi-I*, çevrimiçi: <http://unyetv.net/icerik/kose-yazilari/carsi-hamami-ya-da-ermeni-surp-minas-kilisesi-i/>. (erişim tarihi: 10/08/2017)

Tablo-5: Müfettiş raporundaki veriler ışığında 1915 yılı Mart ayında Ünye kaza merkezinde yaşayan Müslüman, Rum ve Ermeni nüfusun okullaşma oranı.

Ünye(Kaza merkezi)	Müslüman	Rum	Ermeni	Toplam
Genel Nüfus	5664	3216	1000	9880
Çağ Nüfusu	782 ⁶²	-	-	-
Öğrenci sayısı*	345	142	62 ⁶³	549
Genel nüfusa göre okullaşma oranı (%)	6,09	4,41	6,2	5,55
Çağ nüfusuna göre okullaşma oranı (%)	44,11	-	-	-

Ünye kaza merkezinde Müslüman ve Ermeni nüfusun okullaşma oranının % 6'lık oranla birbirine çok yakın düzeyde, Rum nüfusun okullaşma düzeyi ise Müslüman ve Ermeni nüfusun yaklaşık 1,5 puan altında gerçekleşmiştir. Müslüman ahalinin çağ nüfusuna göre tespit edilen okullaşma oranına kıyasen diğer etnik unsurlarla birlikte kaza merkezinde ibtidaiye düzeyindeki okullaşma oranı ortalamasının yaklaşık %40 düzeyinde gerçekleştiği kanaatine varılabilir.

Fatsa Kazası

İslâm Mektepleri: Fatsa kaza merkezinde erkek ve kızlar için birer ibtidâî mektep bulunmaktadır. Erkek ibtidâîyesinin devre-i âliyesi ile devre-i mutavassıtanın birinci sınıfı bir binada, diğer sınıfları diğer binada olmak üzere altı muallim ile idare edilmektedir. Devre-i ûlânın muallim-i sânisinin silah altına alınması nedeniyle eğitim-öğretimin sekteye uğramaması için bir vekil muallim temin edilmiştir. İbtidaiyenin altı sınıfı ile bir sıbyan sınıfında toplam 108 talebe bulunmaktadır⁶⁴.

Muallimlerden devre-i âliye muallim-i ûlâsı Mustafa Nûri Efendi kudemâdan (eskilerden) olup vazifesine ihtimam göstermemektedir. Muallim-i sâni Ömer Efendi ise başarısızdır. Devre-i ûlâ muallimi Mehmet Ali Efendi kıdemli ve yetkindir. Diğer üç muallimin yeterliliği ise orta düzeydedir. Mustafa Nuri Efendi'ye vazifesine ihtimam göstermesi ihtar edilmiştir. Devre-i âliye talebesinin bilgi düzeyi pek zayıftır. Erkeklerin eğitim gördüğü her iki binada bulunan sınıfların programı birleştirilerek eğitim-öğretim bir düzene sokulmuştur. Mektep binalarının ikisi de hıfzıssıhhaya uygun değildir. Yeri maârif müdürlüğüne ait olan ancak hükümet dairesi olarak kullanılan bina, altı sınıfı ihtiva edecek genişlikte ve gayet muntazam bir binadır. Ayrıca bu binanın askeriye tarafından terk edilmiş olan deposu dahi pek muhteşem bir bina olması hasebiyle bazı tadilatlar yapıldığında hükümet dairesinin oraya nakli ve maârif

⁶² *İhsâiyât Mecmuâsı*, s.29.

* Sıbyan sınıflarına devam eden öğrenciler da dâhil edilmiştir.

⁶³ 25 mevcutlu sıbyan sınıfı da dahil edilmiştir.

⁶⁴ *BOA, MF-HTF, 2/51-(7)*.

müdürlüğüne ait olan binanın dahi mektep olarak kullanılması pek muvafık görüldüğünden gerekli girişimlerde bulunulması gerekmektedir. Ders araç ve gereçlerinden yer küre ve coğrafya haritasından başka bir şey yoktur⁶⁵.

Kız ibtidâisi için aylık 150 kuruş ile kiralanan binaya jandarma yerleşmiş olduğundan, 7 Ocak 1915 tarihinde tahliye ettirmek suretiyle mektebin açılışı yapılmıştır. İki muallim ödeneği mevcut olan mektep için muallim bulunamadığından şimdilik vekâleten bir muallim tedarik edilmek suretiyle eğitim-öğretime başlanmıştır. Hâlen mevcut olan üç sınıfta 60 kadar kız öğrenci bulunmaktadır. Mektepte eğitim-öğretim araç gereci bulunmamaktadır⁶⁶.

Teftiş raporunda Fatsa kaza merkezinde yaşayan Müslüman nüfusa ve mecburi eğitim çağındaki çocuk sayısına ilişkin herhangi bir sayısal veriye değinilmemiştir. Ancak 1913-1914 nüfus sayımına göre Fatsa kaza merkezinde 218'i erkek, 104'ü kız olmak üzere mecburi eğitim çağındaki toplam 332 çocuk bulunmaktadır⁶⁷. İbtidâilere devam eden öğrenci sayısı 168 olduğundan Fatsa Kazası merkezinde Müslüman ahalinin ilköğretim düzeyindeki okullaşma oranı %52,17 düzeyinde gerçekleşmektedir. Böylece her iki öğrenciden birinin okula devam ettiği, kız öğrencilerin ise erkek öğrencilere göre yaklaşık 1/3 düzeyinde okullaşabildiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Ermeni Mektebi: Fatsa kaza merkezinde bir sıbyan sınıfı ile beş ibtidâî sınıfı bulunan bir Ermeni mektebi mevcuttur. Kız ve erkek karışık 60 öğrencisi bulunan mektepte bir muallim tarafından eğitim-öğretim faaliyeti yürütülmektedir. Bina hıfzıssıhaya uygundur. Geçen sene iki muallim ile idare edilmekte iken bu sene bütçelerinin müsait olmaması nedeniyle bir muallim ile yetinilmiştir. Genel adaba ve hissiyat-ı Osmaniye'ye muhalif bir durum müşahade edilememiştir⁶⁸.

Teftiş raporunda Fatsa kaza merkezinde yaşayan Ermeni nüfusuna ilişkin herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ancak Ermeni araştırmacılarına göre 1914 senesinde Fatsa merkezde 263'ü Protestan olmak üzere 1513 Ermeni yaşamakta; *Çarhapan Surp Asdvadzadzin Kilisesi* ile kız ve erkek öğrencilerin devam ettiği *Sahagyan Mektebi* bulunmaktaydı⁶⁹. Ancak 1915 senesine ilişkin sayısal verilerin yer aldığı "332 Senesi İstatistik Cedveli"ne göre Fatsa'da yaşayan Ermeni nüfusunun 1234 olduğu bilgisine yer verilmiştir⁷⁰.

İbtidâîye mektebine devam eden çocuk sayısının 60 olması sebebiyle Ermeni nüfusunun okullaşma oranı %4,86 düzeyinde gerçekleşmektedir.

⁶⁵ *Aynı belge.*

⁶⁶ *Aynı belge.*

⁶⁷ Alkan, *a.g.e.*, s.211.

⁶⁸ BOA, MF-HTF,2/51-(7).

⁶⁹ Köker, *a.g.e.*, s.182.

⁷⁰ İBB Atatürk Kitaplığı, *332 Senesi İstatistik Cedveli*, by., ty., s.11. (Basım yeri ve tarihi bulunmayan yazma bir eserdir.)

Okullaşma oranındaki düşüklüğü Birinci Dünya Savaşı'nın cereyan ettiği olağanüstü döneme bağlamak mümkündür.

Tablo-6: Müfettiş raporundaki veriler ışığında 1915 yılı Mart ayında Fatsa kaza merkezinde yaşayan halkın dîni aidiyetlerine göre okullaşma oranı.⁷¹

Fatsa (Kaza merkezi)	Müslüman	Rum	Ermeni	Toplam
Genel Nüfus	-	-	1234 ⁷²	-
Çağ Nüfusu	322 ⁷³	-	-	-
Öğrenci sayısı*	168	-	60	-
Genel nüfusa göre okullaşma oranı(%)	-	-	4,86	-
Çağ nüfusuna göre okullaşma oranı (%)	52	-	-	-

Maârif Müfettişi Mustafa Zihni'nin Genel Değerlendirmesi

Bahse konu teftiş raporunun sonunda, teftiş görevini gerçekleştiren Maârif Müfettişi tarafından genel bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Bu değerlendirmeye göre; teftiş edilen kazaların tamamında İslam mekteplerindeki eğitim-öğretim, diğer unsurların mekteplerine göre daha gelişmiştir. İslam mekteplerinde kayıt açısından önceki yıllara göre fark yok ise de ahvâl-ı hâzıra/konjonktür sebebiyle devamsızlıkta artış söz konusudur. Tüm mekteplerde yeni programa göre eğitim-öğretim yürütülmekle birlikte *El İşleri* dersi alanında bilgili muallim bulunamadığından bu derste gelişme kaydedilememiştir. Eğitim-öğretim araç ve gereçlerindeki eksiklikler için Canik Livâsı bütçesinde bir miktar ödenek mevcut ise de savaş dönemi olması, nakliye araçlarının yokluğu ve vergi tahsilinin sekteye uğraması gibi sebeplerle tahsisatın ödenmesine imkân bulunamamıştır. Rum ve Ermeni mektepleri ise bütçelerinin müsait olmaması nedeniyle gerilemeye yüz tutmuştur.

Maârif Nezâreti'nce Teftiş Raporu Üzerinde Yapılan İnceleme ve Değerlendirmeler

“Canik Sancağı Maârif Müfettişliği” başlıklı ve 24 Mart 1915 tarihli⁷⁴ yazı ekinde “Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Celîlesine” takdim edilmiş olan mezkur teftiş raporunun⁷⁵, adı geçen nezâret tarafından 5 Nisan 1915 tarihinde *Heyet-i Teftişîyye Dâiresi*'ne havale edilmesi üzerine gerekli değerlendirmeler yapılmış ve ivediyle müdahaleyi gerektiren ya da dikkate alınması gereken

⁷¹ Teftiş raporunda Fatsa kaza merkezindeki Müslüman ve Ermeni nüfusunun miktarına yer verilmediği için genel nüfusa göre okullaşma oranlarına tabloda yer verilmemiştir.

⁷² 332 *Senesi İstatistik Cedveli*, s.11.

⁷³ Alkan, a.g.e., s.211.

* Sıbyan sınıflarına devam eden öğrenciler da dâhil edilmiştir.

⁷⁴ Rûmî 11 Mart 1331

⁷⁵ BOA, MF-HTF,2/51-8.

hususların altı çizilmiştir. Bahse konu teftiş raporu incelenirken altı çizilen ya da satır başına (X) işareti konulan hususlar, Maârif Nezâreti'nin en üst teftiş birimi olan Heyet-i Teftîşîyye Dâiresi'nin eğitim yönetimi ve denetiminde öncelendiği ya da önem verdiği hususlara işaret etmesi açısından önem arz etmektedir. Heyet-i Teftîşîyye Dâiresi tarafından yapılan inceleme sonucunda hazırlanan değerlendirme yazısı *Tedrisât-ı İbtidâiyye Dâiresi*'ne gönderilmiş⁷⁶ ve adı geçen daire tarafından nihai değerlendirme yapılmıştır. *Tedrisât-ı İbtidâiyye Dâiresi*'nce yapılan değerlendirmenin ardından hazırlanan 13 Mayıs 1915 tarihli yazı ise gereği yapılmak üzere *Canik Sancağı Maârif Müdürlüğü*'ne gönderilmiştir⁷⁷.

Mezkur yazıda; Çarşamba'da, Köprübaşı İbtidâisi'nde görevlendirilen Ali Zühdi Efendi'den istifade edilemeyeceği gerekçesiyle münhal olan köy mekteplerinden birine nakledilmesi; mezkur mektep binasının ikamete uygun olmadığı gerekçesiyle kiralanan başka bir binaya nakli için girişimlerde bulunulması, kitapların zamanında tedarik edilmemesi ve muallimlerin ders dağılımında bir takım usulsüzlüklere meydan verilmesi nedeniyle Aralık ayının sonuna kadar eğitim-öğretimden istifade edilememesi, kız ibtidâisinde eğitim araç-gereci olarak coğrafya haritasıyla yer küreden başka bir aracın bulunmaması, ikinci bir kız iptidaisine ihtiyaç duyulması konularındaki açıklamaların dikkat çekici bulunduğu belirtilmiştir.

Bahse konu hususlarla ilgili olarak; Köprübaşı İbtidâiye mektebinde görev yapan iki muallimden biri olan Ali Zühdi Efendi'den yararlanılmadığı gerekçesiyle münhal olan bir köy mektebine nakledilmesi halinde, gittiği köyde yalnız başına eğitim-öğretim yapmak zorunda kalacağından, kendisinden yine istifade edilemeyeceği hususuna dikkat çekilmiştir. Bu gerekçeyle adı geçen muallimin naklinden vaz geçilerek şayet muallimliğe muktedir değilse hakkında *Tedrisât-ı İbtidâiyye Kanunu*'na göre işlem yapılması istenmiştir. Bu açıklama, yetersiz görülen bir muallimin bir başka yere, bir nevi cezalandırma mahiyetinde gönderilmesinin uygun olmayacağı hususuna dikkat çekilmiştir. Kaldı ki yetersizliği nedeniyle köy mektebine nakli teklif edilen muallim hakkında, getirilen teklifin uygulanması halinde asıl cezalandırılanın muallim değil gittiği yerdeki talebeler olduğu açıktır. Hatta köyün istikbalinin cezalandırıldığı da söylenebilir. Dolayısıyla Maârif Nezâreti'nin *Tedrisât-ı İbtidâiyye Dâiresi*'nce sergilenen mezkur yaklaşım çok yerinde ve önemli bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir.

Öte yandan teftiş raporunda yer alan “muallimlerin devrelere taksiminde yolsuzluk vukû bulmuştur” ifadesinden bir şey anlamadığı belirtilerek Canik Maârif Müdüriyeti'nden konuyu vuzuha kavuşturması istenmiştir. Muhtemelen “yolsuzluk” ifadesiyle kastedilen hususun; devre-i ibtidâiyye, devre-i vasatiye

⁷⁶ BOA,MF-HTF,2/51-9.

⁷⁷ BOA, MF-HTF,2/51-10.

ve devre-i âliye olmak üzere ikişer yıllık üç kısımdan oluşan ibtidâî mekteplerde muallimlere ders görevi verilirken âdil dağılımın yapılmaması olduğu anlaşılmaktadır.

Yine 77 öğrencisi bulunan kız mektebinin iki muallime ile idare edilebileceği belirtilmek suretiyle mektepte görev yapan diğer üç muallimenin Köprübaşı mevkiinde ihtiyaca binaen açılacak olan kız mektebinde görevlendirilmesi istenmiştir.

Terme erkek ibtidâîyye mektep binasının hıfzıssıhhaya uygun olmasının ve teneffüşhane bulunmamasının dikkat çekici bulunduğu belirtilen yazıda özellikle Rum nüfusun yaşamadığı kaza merkezinde okuma-yazma bilmeyen bir Rum'un Maârif Encümeni azası seçilmesine anlam verilemediği ifade edilerek izahat istenmiştir. Tedrisât-ı İbtidâîyye Dâiresi tarafından izahat istenilen diğer bir husus ise Ünye Feyziye İbtidaiyesi'nin kabristan içerisinde bulunması konusudur. İlköğretim düzeyindeki bir okulun kabristan içerisinde bulunmasının sakıncasına binaen zaten okulu teftiş eden maârif müfettişi tarafından okulun daha uygun bir yere nakli yönünde teklif getirilmiştir.

Teftiş raporunda Çarşamba kaza merkezindeki mekteplere devam eden 390 öğrencinin genel nüfusa oranının %10 olduğu şeklindeki açıklama muhtemelen Tedrisât-ı İbtidâîyye Dâiresi tarafından oldukça yüksek bulunduğundan bahisle tereddüt hâsıl olduğundan %10'luk nispetin çağ nüfusuna göre mekteplere devam eden öğrenci oranı olup olmadığının izahı istenmiştir. Nitekim kaza merkezinde %60 düzeyinde gerçekleşen okullaşma oranının konjonktür nedeniyle dikkat çekmemesi mümkün değildir. Öte yandan Çarşamba kaza merkezinde yaşayan Rum nüfusun okullaşma oranına raporda yer verildiği halde muhtemeldir ki yedi sayfadan ibaret raporun üç sayfasını kapsayan Çarşamba'ya ilişkin bölümündeki bu açıklamanın gözden kaçırılması nedeniyle Canik Maârif Müdürlüğünden îzâhat istenmiştir.

Genel Değerlendirme

Müfettiş Mustafa Zihni'nin gerçekleştirmiş olduğu teftiş sonucunda hazırlanmış olduğu 21 Mart 1915 tarihli rapor ile döneme ilişkin elde edilen diğer bazı sayısal verilerden yola çıkılarak 1915 yılında Canik Sancağına bağlı Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa kaza merkezlerinde yaşayan Müslüman, Rum ve Ermenilerin ilköğretim düzeyindeki okullaşma oranları aşağıdaki tabloya yansıtılmıştır.

Terme ve Fatsa kaza merkezlerinde Rum nüfus bulunmadığından bu kazalarda Rumlara ait mektep de mevcut değildir. Terme kaza merkezinde yaşayan Müslüman ve Ermeni ahalinin mecburi eğitim çağında bulunan çocuk sayılarından fazla öğrencinin ibtidâîyye mekteplerine devam ediyor olmaları kaza merkezine yakın olan köylerden eğitim için kaza merkezine gelen öğrencilerden kaynaklanmaktadır. Bahse konu özel durum nedeniyle Terme kazası istisna tutulduğunda Müslüman, Rum ve Ermeni ahalinin en çok

okullaştığı kaza merkezi Çarşamba'dır. Müslüman nüfusun en yüksek düzeyde okullaşmış olduğu Çarşamba'yı sırasıyla Fatsa ve Ünye takip etmektedir.

Tablo-7: Müfettiş raporundaki veriler ışığında 1915 yılı Mart ayında Canik Sancağı Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa kaza merkezlerinde yaşayan halkın dinî aidiyetlerine göre okullaşma oranları.

CANIK SANCAĞI KAZALARI	Müslüman					Rum					Ermeni				
	Genel Nüfus	Çağ Nüfusu	Öğrenci sayısı*	Nüfusa Göre Okullaşma Oranı	Çağ Nüfusuna Göre Okullaşma oranı (%)	Genel Nüfus	Çağ Nüfusu	Öğrenci sayısı*	Okullaşma oranı (%)	Çağ Nüfusuna Göre Okullaşma oranı (%)	Genel Nüfus	Çağ Nüfusu	Öğrenci sayısı*	Okullaşma oranı (%)	Çağ Nüfusuna Göre Okullaşma oranı (%)
ÇARŞAMBA	3814	572	390	10,22	68	1274	-	115	9,02	-	1348	-	129	9,56	-
TERME	926	-	137	14,79	-	-	-	-	-	-	100	-	30	30	-
ÜNYE	5664	782	345	6,09	44	3216	-	142	4,41	-	1000	-	62	6,2	-
FATSA	-	322	168	-	52,17	-	-	-	-	-	1234 ⁷⁶	-	60	4,86	-

Teftiş edilen dört kaza merkezinde en yüksek okullaşma oranı Müslüman nüfusa aittir. Müslüman nüfusun hemen ardından Ermeni nüfusu gelmektedir. Sadece Çarşamba ve Ünye'de mektebi bulunan Rumların okullaşma oranı ise Müslüman ve Ermeni nüfusa göre biraz daha düşük düzeyde kalmıştır. Her üç aidiyetin okullaşma oranı ortalaması ise yaklaşık %40-%50 aralığında gerçekleşmektedir. Netice itibariyle, dönemin olağanüstü şartları dikkate alındığında teftiş edilen dört kaza merkezinde yaşayan Müslüman, Ermeni ve Rum nüfusunun mecburi eğitim çağındaki her iki çocuğundan birinin okullaşmış olması eğitim-öğretime verilen önem açısından dikkat çekmektedir.

Tabloda yer alan sayısal veriler sadece adı geçen kaza merkezlerinde yaşayan nüfusa ait verilerdir. Kazalara bağlı köylerin nüfusuna ilişkin sayısal verilerin tabloya dâhil edilmemiş olması okullaşma oranını yüksek göstermektedir. Makalemizin önceki bölümlerinde değerlendirildiği üzere, köy nüfusunun dâhil edileceği bir hesaplama, okullaşma oranlarını daha da düşürecektir. Kaldı ki Tanzimat'la birlikte ilköğretimin mecburi tutulmasına rağmen, henüz büyük çoğunluğu köylerde yaşayan ve tarıma dayalı bir toplum olma özelliği taşıyan Osmanlı vatandaşlarının zorunlu eğitim çağındaki çocuklarını örgün eğitime dâhil etmenin dönem itibariyle güç olduğu aşikârdır. Günümüzde dahi bu sorunun tamamen ortadan kalktığını ve zorunlu eğitim çağındaki çocukların tamamının okullaştığını söylemek güç görünmektedir. Nitekim Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 7 Mart 2017 tarihli açıklamasına göre: "Türkiye'de

2015 yılında, 25 ve daha yukarı yaşta olan ve okuma yazma bilmeyen toplam nüfus oranı %5,4 iken bu oran erkeklerde %1,8, kadınlarda %9'dur."⁷⁸

Sonuç

Maârif Müfettişi Mustafa Zihni tarafından tanzim edilmiş olan 21 Mart 1915 tarihli teftiş raporunun son paragrafında yer alan değerlendirme dikkate alındığında; denetim yapılan Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa kaza merkezlerindeki Müslümanlara ait ibtidâiye mekteplerinin diğer unsurların mekteplerine göre daha iyi durumda olduğu belirtilmiş olsa da, aslında İslam mekteplerinin durumunun pek de iyi olmadığı hususu müfettiş tarafından bilinmektedir. Gerçekleştirilen teftiş, coğrafi konum itibarıyla batıdan doğuya doğru, yani Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa sıralaması dikkate alınarak gerçekleştirilmiş, ancak adı geçen dört kazanın her biri için değerlendirme yapmaya yetecek düzeyde sayısal veriye raporda yer verilmemiştir. Örneğin Çarşamba kazasında yaşayan Müslüman ahaliye ilişkin okullaşma oranını tespit için gereken tüm sayısal veriler ile eğitim ortamları, personel durumu, eğitim-öğretimin düzeyi, mâlî imkânlar ve benzeri diğer hususlar tüm teferruatıyla değerlendirilirken; Terme, Ünye ve Fatsa kazaları için bu hususların bir kısmının rapora yansıtılmadığı ve dolayısıyla değerlendirmelerin eksik kaldığı müşahede edilmektedir. Ünye ve Terme'de Ermeni nüfusuna, Fatsa'da ise Müslüman ve Ermeni nüfusun her ikisine ait sayısal verilere yer verilmemiş olması sağlıklı değerlendirme yapılmasını güçleştirmektedir.

Öte yandan I. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle muallimlerin büyük bir kısmı askere alınmış, mekteplerin bir kısmı da kapatılmış ya da birleştirilmek zorunda kalmıştır. Vekil muallimler eliyle yürütülmeye çalışılan eğitim-öğretim faaliyetlerinde istikrarın sağlanması güç olduğu kadar mektebe devamın sağlanması da güçleşmiştir. Bu ortamda eğitim-öğretime ilişkin değerlendirmelerden çok, başka hususların müfettiş tarafından değerlendirilmeye çalışıldığı çıkarımında bulunmak mümkündür. Özellikle teftiş edilen kazaların tamamında, Ermeni ve Rum ahaliye ait mekteplere ilişkin olarak: "Âdâb-ı umûmî ve hissiyât-ı Osmânîye'ye muhâlif ve münâfî bir hal müşahede edilememiştir." şeklindeki değerlendirmeye yer verilmiş olması dikkat çekmektedir. Her ne kadar, bu değerlendirme cümlesi; gerçekleştirilmiş olan teftişin önemli kriterlerinden sadece birisi olsa da, teftiş raporu bir bütün olarak değerlendirildiğinde, gerçekleştirilen teftişle azımlık mekteplerinin durumunun özellikle tespit edilmek istendiği anlaşılmaktadır. Nitekim Çarşamba kazasının eğitim-öğretimine ilişkin olarak müfettiş tarafından toplanan ve değerlendirilen verilerin tamamının diğer kazaların raporlarına yansıtılmamış olması da bu kanaati pekiştirmektedir.

⁷⁸ *Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni*, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24643>, (Çevirimiçi:02.02.2018)

Netice itibarıyla Maârif Müfettişi Mustafa Zihni'nin gerçekleştirmiş olduğu teftiş görevi ve tanzim etmiş olduğu teftiş raporu ile Maârif Nezareti Heyet-i Teftişiyye biriminin ve Tedrisât-ı İbtidâiyye Dâiresi'nin değerlendirme yazıları bir bütün olarak değerlendirildiğinde dönemin teftiş yaklaşımına ilişkin öne çıkan hususları şu şekilde sıralayabiliriz:

1-Kurumların eğitim ortamlarının yeterliliği, sağlığa uygunluğu ve temizliği birinci öncelikli kıstas olarak değerlendirmeye alınmış, herhangi bir eksikliği tespiti halinde pratik çözüm önerileri sunulmuştur.

2- Eğitim personeli ile eğitim araç-gereçlerinin yeterliliğine ilişkin tespitler yapılmış, ihtiyaçların giderilmesi yönünde önerilere yer verilmiştir.

3-Müslüman, Ermeni ve Rum nüfusunun okullaşma oranlarına ilişkin sayısal verilerden yararlanılmış ve mukayeseli değerlendirmeler yapılmıştır.

4- Ermeni ve Rum mekteplerinin ders programlarında ve eğitim-öğretiminde genel kurallara ve Osmanlı hissiyatına aykırı bir durumun söz konusu olup olmadığı hususuna özellikle vurgu yapılmıştır.

5- Kendisinden istifade edilemeyen ya da diğer bir ifadeyle yetersizliği tespit edilen bir muallimin münhal köy mekteplerinden birine nakledilmesi yönündeki müfettiş teklifi Tedrisât-ı İbtidâiyye Dâiresi'nce kabul görmemiş, muallimin gittiği köyde yalnız başına eğitim-öğretim yapmak zorunda kalacağından kendisinden yine istifade edilemeyeceği hususuna dikkat çekilmiştir. Yeterli görülmeyen muallimlerin bir başka okula "cezalandırma" amaçlı gönderilmesinin doğru olmayacağı, bunun yerine ilgili Kânun gereği inceleme-soruşturma yapılarak gereğinin yerine getirilmesi istenmiştir. Böylece meslekî açıdan yetersizliği tespit edilenler hakkında getirilen görev yeri değişikliği tekliflerine, öğrencilerin eğitim hakkının ihlal edilmemesi amacıyla sıcak bakılmadığı anlaşılmaktadır.

6- Mahallinde yapılan teftişler sonucunda hazırlanan müfettiş raporu üzerinde Maârif Nezareti'nin ilgili birimlerince yapılan inceleme sonucunda, hazırlanan bir değerlendirme yazısının tekrar teftiş edilen mahallin Maârif Müdürlüğü'ne gönderilerek geri bildirimde bulunulması ve gerekli takibatın sağlanması dikkate değer önemli bir uygulamadır.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA),

BOA, Dahiliye (DH). Emniyet-i Umûmiye Müdiriyeti (EUM) 2.Şb., Dosya no:73, Gömlek sıra no:53-2.

BOA, Maârif Nezareti(MF), Heyet-i Teftişiyye Fonu (HTF), Dosya No:1, Gömlek sıra no:31.

BOA, MF-HTF, 1/31.

BOA, MF-HTF, 1/79.

BOA, MF-HTF, 2/51.

BOA, MF-HTF, 8/104.

2.Kitaplar

ALKAN, Mehmet Ö., *Tanzimattan Cumhuriyete Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000.

KEVORKIAN Raymond H., PABOUDJIAN, Paul B., *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, Aras Yay., İstanbul 2012.

KÖKER, Osman, *Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan Kartpostallarla 100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler*, Birzamanlar Yay., İstanbul 2005.

3.Mevzuat Metinleri, Düstur ve Salnâmeler

332 Senesi İstatistik Cedveli, İBB Atatürk Kitaplığı, by., ty., s.11. (Basım yeri ve tarihi bulunmayan yazma bir eserdir.)

Maârif-i Umûmiyye Nezâreti, Tedrisât-ı İbtidâiyye Kânûn-ı Muvakkatı, Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1329.

Maârif-i Umûmiyye Nezâreti İhsâiyât Kalemî, 1329-1330 Senesine Mahsus Maârif-i Umûmiyye İhsâiyât Mecmuâsı, Haritalı ikinci baskı, Matbaa-ı Âmire, Dârülhilâfetilaliyye, 1336.

Maârif-i Umûmiyye Nezâreti, Vilayet Maârif Müfettişlerinin Vezâifine Dâir Talimatnâme, Matbaa-ı Âmire 1330.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, 1326 Sene-i Mâliyye, 65'inci sene, Selânik Matbası, ty.

4.İnternet Kaynakları

MİSTEPE, M. Ufuk, *Çarşı Hamamı Ya da Ermeni Surp Minas Kilisesi-I*,<http://unyetv.net/icerik/kose-yazilari/carsi-hamami-ya-da-ermeni-surp-minas-kilisesi-i/>. (erişim: 10/08/2017).

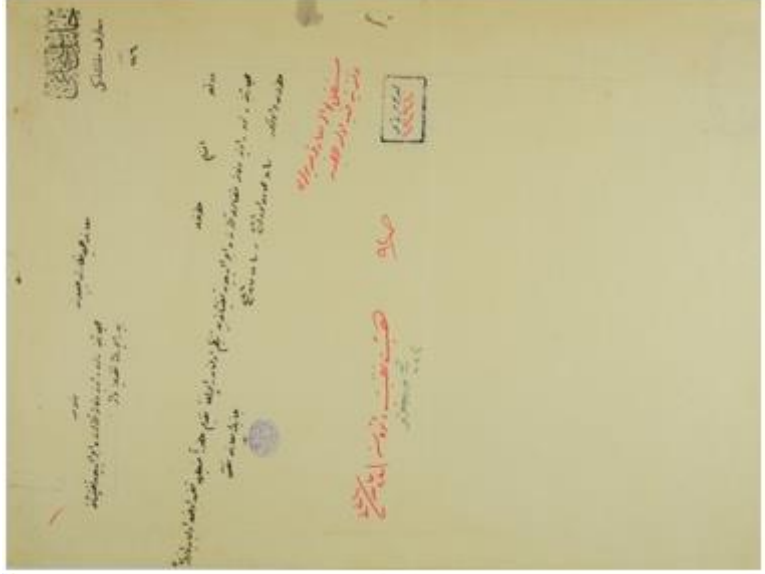
MİSTEPE, M. Ufuk, *Feyziye Mektebi'nden Ünye Anafarta Okulu'na-III*,<http://unyetv.net/icerik/kose-yazilari/feyziye-mektebinden-nye-anafarta-okuluna-iii/>. (erişim:27.10.2017)

MİSTEPE, M. Ufuk, *Eğitim Duayenlerimiz Leman & Kadim Korkmaz İnönü İlkokulu Ve Ünye*, <http://unyezile.com/korkmaz.html>. (erişim:27.10.2017)

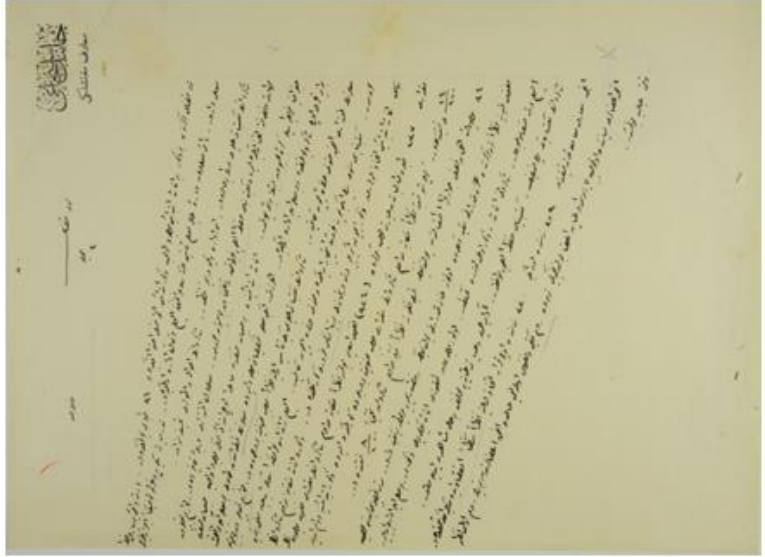
Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni,<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24643>, (erişim:02.02.2018).

Ekler

Ek-1: Maârif Müfettişî Mustafa Zihni tarafından tanzim edilen 11 Mart 1331/24 Mart 1915 Tarihli Teftiş Raporu'nun üst yazısı. (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Maârif Nezareti(MF), Heyet-i Teftişîyye Fomu (HTF), Dosya No.2, Gömlek sıra no:51/1)

Ek-2: Maârif Müfettişî Mustafa Zihni tarafından tanzim edilen 11 Mart 1331/24 Mart 1915 Tarihli Teftiş Raporu. (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri(BOA), Maârif Nezareti(MF), Heyet-i Teftişîyye Fomu (HTF), Dosya No.2, Gömlek sıra no:51/2-8)

<p>Ek-4: Maarif Umamiye Nezareti Nezareti Tedrisât-ı İbtidâiyye Dairesi'nin, Maarif Müfettişi Mustafa Zihni tarafından tanzım edilen 11 Mart 1331/24 Mart 1915 Tarihli Teftiş Raporu hakkında yaptığı değerlendirmeye sonucunda Çankırı Maarif Müdürlüğüne göndermiş olduğu 30 Nisan 1331/13 Mayıs 1915 tarihli yazı.(Başbakanlık Osmanlı Arşivleri(BOA), Maarif Nezareti(MF), <i>Heyet-i Teftişîyye Fomu (HTF), Dosya No:2, Gömlek sıra no:51/9)</i></p>	
<p>Ek-3: Maarif Nezareti Heyet-i Teftişîyye Dairesi'nin, Maarif Müfettişi Mustafa Zihni tarafından tanzım edilen 11 Mart 1331/24 Mart 1915 Tarihli Teftiş Raporu hakkındaki değerlendirme yazısı (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri(BOA), Maarif Nezareti(MF), <i>Heyet-i Teftişîyye Fomu (HTF), Dosya No:2, Gömlek sıra no:51/9)</i></p>	